

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙΚΑΝΙΣΜΟΣ (*)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

7. Ἐσχατολογία.

Ἐκ τοῦ κεφαλαίου τούτου, κατὰ τὰς συναντήσεις τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, συνεζητήθη ἡ κατάσταση τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον, καὶ ἰδίως, ὁ τρόπος ἐκδηλώσεως τῶν ὑφισταμένων σχέσεων μεταξύ τῶν ἐπὶ γῆς μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ψυχῶν τῶν τεθνεώτων, τῶν εἴτε ἐν οὐρανοῖς, εἴτε ἐν τῷ Ἄδῃ εὐρισκομένων. Ἐνταῦθα περιλαμβάνονται ἡ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων τέλεισις ἀκολουθιῶν, μνημοσύνων καὶ προσφορά τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, καὶ ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν μελῶν τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν κληρικῶν τῆς ἄλλης ἐν ταῖς Νεκρωσίμοις Ἀκολουθίαις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ περὶ τῶν Ἁγίων διδασκαλία, ἥτις καὶ λόγῳ τῆς σπουδαιότητος αὐτῆς θὰ ἐξετασθῆ αὐτοτελῶς ἐν συνεχείᾳ.

Ἡ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ἀντίληψις τῆς ΡΚαθολικῆς Ἐκκλησίας καταπολεμεῖται ὑπὸ τῶν Ἀνωμότων καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχῶν ὁμοίως ἐν τῇ Ἀλληλογραφίᾳ αὐτῶν¹. Τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ κατὰ τὴν ἐν Λάμπει τοῦ 1920 ἐπαφήν. Ἡ Πατριαρχικὴ ἀποστολὴ ἀνέπτυξε τὴν περὶ καταστάσεως τῶν νεκρῶν μετὰ θάνατον ἄποψιν, τονίσασα ὅτι «τὴν περὶ τούτων διδασκαλίαν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία θεωρεῖ ὡς δόγμα καὶ οὐχὶ ὡς εὐσεβῆ διδασκαλίαν»².

Εἰς τὸ θέμα τῆς προσφορᾶς εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἐπετεύχθη ἱκανοποιητικὴ προσέγγισις. Οἱ Ὁρθόδοξοι Πατριαρχαί, εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἀνωμότους Ἀπαντήσεις αὐτῶν, ὁμιλοῦσι περὶ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ὠφελειῶν τούτων διὰ τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν. «Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν ἀποικομένων ἐντεῦθεν γινόμεναι εὐποῖαι καὶ θεῖαι λειτουργίαι τε καὶ μνημόσυνα καὶ αἱ ὑπὲρ αὐτῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἱερέων δεήσεις, ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μεγάλως αὐτοὺς ὠφελοῦσαι»³.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 547 τοῦ Δ' τεύχους τοῦ ἔτους 1962.

1. Ἰ. Ν. Καρμίρη, ἐνθ' ἀνωτ., II, 784, 806-7.

2. ΝΠ 3 (1921) 539. Διδυμοτείχου Φιλαρέτου (Βαφείδου), ἐνθ' ἀν., σ. 223.

3. Ἰ. Ν. Καρμίρη, αὐτ. σ. 806-7.

Σημαντικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν παραμένει ἡ, κατόπιν τῆς ἀλληλογραφίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντερβουρίας Ἄ. Κάμπελλ Τέιτ, ἀπόφασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ΣΤ' (1869), καθ' ἣν, Ἀγγλικανοὶ, ἀποθνήσκοντες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, θὰ ἡδύναντο, ἐν περιπτώσει ἐλλείψεως Ἀγγλικανῶν κληρικῶν, νὰ κηδεύωνται διὰ μιᾶς εἰδικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ὑπὸ ἱερέων Ὁρθοδόξων. Εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἱεράρχας τοῦ Θρόνου Ἐγκύκλιον τοῦ Γρηγορίου ἀναγινώσκομεν, «ἐντελλόμεθα καὶ προτρεπόμεθα καὶ τὴν αὐτῆς Ἱερότητα, ὅπως ἐν περιπτώσει καθ' ἣν, ἀποβιούντος Ἀγγλικανοῦ τινος (Διαμαρτυρομένου χριστιανοῦ) εἰς μέρος τι τῆς ἐπαρχίας της, ὅπου οὐχ ὑπάρχουσιν ἴδια τῶν Διαμαρτυρομένων νεκροταφεῖα, ζητηθῆ γενέσθαι ὁ ἐνταφιασμὸς αὐτοῦ εἰς τὰ τῶν ἡμετέρων Ὁρθοδόξων, παραχωρῆ προθύμως ἢ Ἱερότης της τὴν ἄδειαν τοῦ ἐνταφιασμοῦ ἐν αὐτοῖς, ἄνευ μέντοι τοῦ παρέχεσθαι δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἢ μετοχῆς τινος ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ταφῆς αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ συμπέσῃ θάνατος καὶ ἐτέρου τινὸς ἐκ τῶν ἑτεροδόξων, μὴ ἐχόντων ἰδίους ἱερεῖς, καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ τεθνεῶτος ἀπαιτήσωσιν, ἵνα συνοδεύσωσι τὸν νεκρὸν οἱ ἡμέτεροι ἱερεῖς, ἢ Ἱερότης της νὰ διορίζῃ ἓνα ἢ δύο τῶν ἡμετέρων ἱερέων, ἵνα συνοδεύσωσι τὸν νεκρὸν, ψάλλοντες τὸν τρισάγιον ὕμνον, τὸν ριγ' ψαλμὸν ἐκ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου».⁴

Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ληφθεῖσα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ὁρθοδόξου Οἰκονομίας, θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν μυστηριακὴν ἐπικοινωνίαν, σημαίνει δὲ ὅτι «ἐπιτρέπεται ἢ ὑπὸ ὀρθοδόξων κληρικῶν ταφῆ τῶν ἑτεροδόξων, οὐχὶ ὁμως καὶ τὸ ἀντίστροφον»⁵.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1870), εἰς τὴν συνάντησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἑλυ κ.ἀ. Ἀγγλικανῶν, ἀνεπτύχθησαν ἐκατέρωθεν ἱστορικῶς καὶ τὰ περὶ τῶν μνημοσύνων⁶. Τὸ Α' Συνέδριον τῆς Βόννης (1874) ἀπεφάνητο γνῶμην (ἀπόφ. 13) ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς προσφορᾶς εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, τῆς πράξεως ταύτης θεωρηθείσης ὡς παραδόσεως τῆς Ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας⁷. Ἀρχὰς τοῦ Κ' αἰῶνος, ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης εἰς τὰς Ἀπαντήσεις του λέγει, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας ποιεῖται χρῆσιν εἰδικῆς ἱεροτελεστίας... κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν»⁸.

4. Ἰ. Ν. Καμίρη, ἐνθ' ἄν., II, 1024-5.

5. Ἱερ. Κοτσώνη, Ἐπικοινωνία, σ. 242-8, 278. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων θεολόγων οἱ Χρ. Ἀνδροῦτσος (Τὸ Κύρος τῶν Ἀγγλικῶν Χειροτονιῶν ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου, σ. 94-5) καὶ Δ.Σ. Μπαλάνος (Περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν, ἐνθ' ἄν., σ. 83) ἐκφράζονται ὑπὲρ τῆς ἐφαρμογῆς ἐν πνεύματι οἰκονομίας καὶ τοῦ ἀντιθέτου τῆς ταφῆς δηλ. τῶν Ὁρθοδόξων ὑπὸ Ἀγγλικανῶν κληρικῶν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης.

6. Δ. Σ. Μπαλάνου, Ἀλέξανδρος Λυκούργος, σ. 34.

7. C. B. Moss, Op. cit., p. 264.

8. Ἐγγραφα, σ. 20.

Οἱ Ὀρθόδοξοι Σέρβοι καὶ Ῥουμᾶνοι ἐκπρόσωποι, ἐν τῇ ἐπαφῇ αὐτῶν μετ' Ἀγγλικανῶν ἐν Παρισίοις (1918), ἐξέθηκαν τὴν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις αὐτῶν κρατούσαν ὡς πρὸς τὴν ταφὴν τῶν Ἀγγλικανῶν ὑπὸ Ὀρθοδόξων κληρικῶν τάξιν. Ὑπ' αὐτῶν ἐλέχθη «ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Σερβία ἐπίσημος Διάταξις, καθ' ἣν οἱ Ἀγγλικανοὶ θὰ θάπτονται μετὰ πλήρους Ἀκολουθίας Ὀρθοδόξου, καὶ ἐν Ῥουμανία, ὅτι ὁ ἱερεὺς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παράσχη τοιαύτην ταφὴν πρὸς οἰονδήποτε, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ἐκφράσει τοιαύτην ἐπιθυμίαν»⁹.

Ἐν τῇ ἐν Λάμπεθ τὸ 1920 συναντήσει, οἱ Ὀρθόδοξοι ἀντιπρόσωποι ἤκουσαν εὐχαρίστως ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντας τὰ ἀκόλουθα, ἅτινα καταδεικνύουσι τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπελευθύναν ἀλλαγὴν τῶν Ἀγγλικανῶν. «Ἡ στάσις τῆς Ἀγγλικαν. Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἤλλαξε τελευταίως πολὺ καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ λαὸς ἡμῶν ἐπιζητεῖ αὐτὰς πολὺ. Παρόμοιαι εὐχαὶ οὐδέποτε παρ' ἡμῶν ἀπηγορεύθησαν, μόνον περιεκόπησαν διὰ τὰς κατὰ τὸν μεσαίωνα παπικὰς καταχρήσεις. Παρόμοιαι εὐχαὶ ἤρχισαν νὰ ἐπικρατοῦν ὄχι μόνον παρὰ τῇ Ὑψηλῇ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῇ κάτω καὶ παρὰ τῇ μέσῃ Ἐκκλησίᾳ. Ὅ,τι καταδικάζομεν εἶναι ὄχι αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχαί, ἀλλὰ τὸ παπικὸν πουργατόριον. Ἐν τῇ κηδεΐᾳ τοῦ λόρδου Κίτσενερ ἐτελέσθη requiem, δηλ. λειτουργία ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Οἱ ἡμέτεροι Ἐπίσκοποι πολλάκις καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐπέτρεπον τὰς ὑπὲρ τῶν ἀποικοιμένων δεήσεις. Ῥητῶς δὲ σήμερον οἱ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ βιβλίου τῶν Προσευχῶν ἀναλαβόντες ὑπέδειξαν τὴν ἀνάγκην προσθήκης τοιαύτης. Ποτὲ μέχρι τοῦδε οἱ πιστοὶ τῆς Ἀγγλικ. Ἐκκλησίας δὲν ἔπαυσαν νὰ προσεύχονται μυστικῶς ὑπὲρ τῶν νεκρῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τώρα πλέον θὰ συσταθῇ τοῦτο εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπισήμως»¹⁰.

Τὸ ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας ἀναπληρώσεως τῶν κληρικῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν εἰς τὰς ἀκολουθίας, ἐκτὸς τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Γάμου, τῶν Κηδεῶν ἐθίγη κατὰ τὰς ἀνεπισήμους διμερεῖς συνομιλίας ἐπὶ τῷ ἔορτασμῷ τῆς 1600ῆς ἐπετηρίδος ἀπὸ τῆς συγκλήσεως τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ἐν Λονδίνῳ τὸ 1925¹¹. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐν Λάμπεθ τὸ 1920, ἀμείψασθε κατὰ τὰς ἐπαφὰς τοῦ Λάμπεθ (1930) ὁ Ἐπίσκοπος Gloucester, δηλώσας «ὅτι ἡ προσφορὰ προσευχῶν ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων εἶναι ἤδη συνήθης» παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχῶν, τῶν περιλαμβανομένων ἐν τοῖς Εὐχολογίοις τῶν Ἀγγλικανικῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Καναδᾶ, τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, καθὼς καὶ τῶν περιληφθεισῶν ἐν τῷ ἀναθεωρηθέντι Εὐχολογίῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας τοῦ

9. Ἱερ. Κοτσάνη, ἐνθ' ἀν., σ. 247. V. Ch. Emhardt, Op. cit., p. 17.

10. ΝΠ. 3 (1921) 539-540.

11. Ἴδε Μέρος Ἱστορικῶν παρουσίας Ἐργασίας.

1928¹². Κατὰ τὴν διάρκειαν δὲ τῆς θεολογικῆς συνδιασκέψεως τῆς Μόσχας (1956), οἱ Ὁρθόδοξοι ἐπανέλαβον τὴν Ὁρθόδοξον ἐκδοχὴν, καθ' ἣν «αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων προσευχαὶ δὲν εἶναι συνήθειαι, αἷτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἰδιαίτεροι διὰ μίαν μερικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἀναλλοίωτον δόγμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας»¹³.

8. Ἡ περὶ Ἀγίων Διδασκαλία.

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο συμπεριλαμβάνονται ἡ περὶ Ἀγίων ἐν γένει διδασκαλία, ἡ ἐπικλήσις καὶ ἡ τιμητικὴ προσκύνησις αὐτῶν, τῶν ἰ. Εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν, καὶ ἡ περὶ τοῦ ταμείου τῶν ὑπερτάκτων ἔργων καὶ τῶν ἀφῆσεων δόξα. Τὸ περὶ τῶν Ἀγίων ἐν γένει δόγμα συνδέεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἣτις ἐθέσπισε τὸν σχετικὸν περὶ τῶν Ἀγίων καὶ τῶν Εἰκόνων αὐτῶν ὅρον. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀναπτυχθὲν ἐν τῷ οἰκείῳ περὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τόπῳ, θίγεται ἐνταῦθα παρεμπιπτόντως μόνον ἐν συναρτῆσει πρὸς τὴν περὶ τῶν Ἀγίων διδασκαλίαν.

Εἰς τὸν ὅρον τῆς Τοπικῆς Συνόδου τοῦ 1672 γίνεται λόγος περὶ τῆς «τιμητικῶς» γενομένης προσκυνήσεως τῶν Ἀγίων καὶ τῆς Θεοτόκου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προσκύνησιν καὶ τιμὴν τοῦ Χριστοῦ «λατρευτικῶς» τελουμένην. «Προσκυνοῦμεν δὲ τοὺς ἁγίους, ὡς ὑπὲρ Χριστοῦ ἐναγωνισθέντας, καὶ μεσίτας αὐτοὺς Θεῷ προβαλλόμεθα, ὡς φίλους Θεοῦ, καὶ παρησίαν πρὸς αὐτὸν κεκτημένους, δι' αὐτῶν τὴν πρὸς Θεὸν βοήθειαν ἐξαιτούμενοι.» Ἡ ἰδίᾳ σχετικὴ προσκύνησις ἀπονέμεται καὶ πρὸς τὰς ἰ. Εἰκόνας, ὅπερ θεωρεῖται ἔθος «ὡς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἡργμένον». «Προσκυνοῦντες τὰς ἁγίας εἰκόνας οὐ λατρευτικῶς, ἀλλὰ σχετικῶς, οὐ μέχρι τῆς ὕλης καὶ τῶν χρωμάτων ἰστώντες τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ δι' αὐτῶν εἰς τὴν τῶν ἀρχετύπων διανιστάμεθα μνήμην, καὶ κείνοις τὴν τιμὴν ἀναφέρομεν»¹⁴.

Τῶν Ἀνωμότων ἐκφρασθέντων ἐπιφυλακτικῶς καὶ διαφορουμένως περὶ τῆς τιμῆς καὶ ἐπικλήσεως τῆς Θεοτόκου, τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Ἀγίων καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν Εἰκόνων αὐτῶν, οἱ Ὁρθόδοξοι Πατριάρχαι εἰς τὰς Ἀπαντήσεις αὐτῶν ἐκθέτουσι μετὰ θαυμασίας ἐναργείας καὶ σαφηνείας τὰς Ὁρθόδοξους περὶ τῶν Ἀγίων, τῆς σχετικῆς προσκυνήσεως τούτων καὶ τῶν ἰ. Εἰκόνων αὐτῶν ἀπόψεις. Μ. ἄ., ἀναγινώσκομεν. «Οἴδαμεν γὰρ διαιρεῖν τὴν προσκύνησιν, καὶ τὴν μὲν λατρευτικὴν Θεῷ μόνῳ ἀποδιδόμεν, τὴν δὲ δουλικὴν τοῖς ἁγίοις ἀποστέλλοις, μάρτυσι καὶ δικαίοις, καὶ θεοφόροις ἁγίοις

12. Ἀ. Ροσμαρῆ, ἔνθ' ἄν., σ. 183. Ο 5 (1930) 471, 530. Θυατείρων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 333.

13. H. M. Waddams, ed., Op. cit., pp. XXI, 116, 117.

14. Ἰ. Ν. Καρμίρη, ἔνθ' ἄν., II, 692-3.

πατράσι, τιμώντες αυτούς ως δούλους πιστούς και φίλους ἀληθινούς τοῦ Θεοῦ». «Τὴν δὲ δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον Μαρίαν ὑπερδουλικῶς μετὰ Θεόν, οὐχ ὅμως ὡς Θεόν, ἀλλ' ὡς Θεοτόκον και μητέρα Θεοῦ προσκυνοῦμεν». «Δίκαιόν ἐστι και Θεῷ εὐαπόδεκτον, τιμᾶν τοὺς ἁγίους και μάλιστα τὴν θεοτόκον Μαρίαν τὴν παρθένον, και πρέσβεις αὐτοὺς εἰς συγγνώμην τῶν καθ' ἡμέραν πλημμελουμένων ἡμῶν πρὸς Χριστὸν τὸν Θεόν, τὸν μόνον ἀληθινὸν μεσίτην τῆς ἡμῶν σωτηρίας και ἀπολυτρώσεως ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος, δι' οὗ καταηλλάγημεν τῷ Θεῷ και Πατρὶ, και δι' οὗ τὴν προσαγωγὴν ἐσχίκαμεν». «Τὸ τοὺς Ἁγίους, τὴν Θεοτόκον και αὐτὸν τὸν Χριστὸν και σωτήρα ἡμῶν εἰκόσι και χρωματοουργίας γραφικαῖς τιμᾶν ἀρχαῖόν ἐστι, και παρ' ἡμῶν ὁσημέραι και φυλάττεται και εὐσεβῶς ἐνεργεῖται... ἐστι γὰρ ζωγραφικὴ σιωπῶσα τις ἱστορία, ὡς και ἡ ἱστορία φθεγγομένη τις ζωγραφία»¹⁵.

Κατὰ τὴν ἀνεπίσημον θεολογικὴν συνάντησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μετ' Ἀγγλικανῶν ἐν Ἀγγλίᾳ (1870), ἐξεταζομένων τῶν σημείων τῆς δευτέρας κατηγορίας, τῶν συζητητέων, ἀνεπτύχθησαν ἐκατέρωθεν ἱστορικῶς αἱ παρὰ ταῖς δυσὶν Ἐκκλησιαῖς κρατοῦσαι ἀπόψεις περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν Ἁγίων και τῆς χρήσεως Εἰκόνων, χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ ἢ ὑποδειχθῇ κἀν ὁ τρόπος τοῦ συμβιβασμοῦ¹⁶.

Ὀλίγον ἀργότερον, εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Βόννης τοῦ 1874, οἱ παρόντες ἀπέρριψαν τὴν περὶ «ὑπερτάκτων ἔργων» και «ταμείου τῶν ἀρετῶν τῶν Ἀγίων» ΡΚαθολικὴν διδασκαλίαν, καθὼς και τὴν πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν (1854) εἰς δόγμα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης ἀναχθεῖσαν διδασκαλίαν περὶ τῆς Ἀσπίλου Συλλήψεως τῆς Θεοτόκου. Ἀπεδέχθησαν δὲ τὴν ὑπαρξίν «ἀφέσεων», ἀναφερομένων μόνον εἰς τιμωρίας τιθεμένας ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς Ἐκκλησίας¹⁷.

Ὡς δυσκολία διὰ τὴν σύσφιγξιν τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Γ' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου (1888) ἢ ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας χρήσις τῶν Εἰκόνων, ἢ ἐπικλήσις τῶν Ἁγίων και ἡ λατρεία τῆς Ὑπερευλογημένης Παρθένου, μολοντί λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἢ ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν Εἰκόνων «ἐκφραστικὴ ἄρνησις τῆς ἀμαρτίας τῆς εἰδωλολατρείας». Περαιτέρω, τὸ Συνέδριον τοῦτο θεωρεῖ τὴν σχετικὴν ἀπόφασιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡς οὐχὶ δεσμευτικὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας¹⁸.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς ἢ ὑπὸ τὸν Ἀθηναίων Μελέτιον Μεταξάκην ἐπιτροπῇ (1918) λέγει ὅτι κατὰ τὰς ἐν Λονδίῳ μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν ἀνεπισήμους συζητήσεις «ἐδόθησαν ἐξηγήσεις περὶ τῆς Συνόδου ταύτης και περὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν τιμητικὴν τῶν ἁγίων εἰκόνων προσ-

15. Ἰ. Ν. Καρμίρη, ἐνθ' ἀν., II, 784-5, 809-812, 813-6.

16. Δ. Σ. Μπαλάνου, ἐνθ' ἀν., σ. 34.

17. C. B. Moss, Op. cit., pp. 263-4.

18. The Six Lambeth Conferences, p. 168.

κύνησιν ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων», τὰς ὁποίας ἀναγινώσκωμεν εἰς τὴν ἐν τοῖς ἐπομένοις λεπτομερεστέραν καταγραφὴν τῶν συζητήσεων. Ὁ ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος εἶπεν ὅτι «ἡ Σύνοδος ἐθέσπισεν οὐχὶ λατρείαν, ἀλλὰ σχετικὴν τιμὴν τῶν εἰκόνων». Ὁ δὲ Ἀμίλιας Ἀλιβιζᾶτος, ὅτι «ἡ ἑβδόμη Οἴκουμ. Σύνοδος διὰ τοῦ ὅρου αὐτῆς δὲν κατεδίκασεν ἀπλῶς τοὺς εἰκονοκλάστας καὶ τοὺς ἐχθροὺς τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐξ ἴσου καὶ πάντας τοὺς ποιουμένους κατάχρησιν τῶν εἰκόνων».

Ἐκ τῶν Ἀγγλικανῶν, παρατίθενται αἱ σκέψεις τῶν Πρεσβυτέρων Friar καὶ Headlam. Κατὰ τὸν πρῶτον, «Ἡ πράξις δεικνύει, ὅτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀνέκαθεν ἐγένετο καὶ γίνεται μέχρι σήμερον χρῆσις εἰκόνων, εἰς τινὰς μάλιστα περιπτώσεις ἡμεῖς εἴμεθα ὀλιγώτερον προσεκτικοὶ παρὰ οἱ Ὁρθόδοξοι, διότι δὲν ἔχομεν, ὡς σεῖς περιορισμοὺς τινὰς ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν εἰκόνων, μεταχειριζόμενοι εἰς μεγάλην κλίμακα τὰ ἀγάλματα». Ὁ δευτερός εἶπε· «νομίζω δὲ ὅτι θὰ ἦτο καλὸν νὰ συμφωνήσωμεν εἰς δύο σημεῖα. Πρῶτον θὰ ἐπεθύμουν νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς δὲν εἶναι δεκτικὸς καθόλου τῆς προσφερομένης πρὸς τὰς εἰκόνας τιμῆς ὡς οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, καὶ ὅτι συνεπῶς οὗτος, χωρὶς νὰ εἶναι κακῶς διατεθειμένος διὰ τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας τιμὴν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιληφθῇ τὸ ζήτημα, ὅπως καὶ οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς. Δεύτερον, ὅτι οἱ Θεολόγοι τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ δεχθῶσιν ὠρισμένας τινὰς ιδιότητας ἀποδιδομένας εἰς ὠρισμένην τινὰ εἰκόνα, ιδιότητας μάλιστα τὰς ὁποίας εἶμαι βέβαιος, ὅτι οὐδὲ κὰν τὰ ἐξέχοντα μέλη τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθῶσιν»¹⁹.

Ἰπὸ εὐνοϊκὸν πνεῦμα ἐκφράζονται καὶ τὰ μέλη τῆς εἰς Λάμπει μεταβάσεως Πατριαρχικῆς ἀποστολῆς (1920) εἰς τὴν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν ἀρχὴν Ἐκθεσίν των. «Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς ὠρισμένας τινὰς σφαίρας τοῦλάχιστον πνεῖ εὐνοϊκὸς ἀνεμος, παρατηρεῖται δὲ ἐπίσης καὶ ἐν τῇ πράξει βαθμιαία ἐπάνοδος εἰς τὸ πρῶτον, τὸ μὴ δεισιδαιμονικὸν βεβαίως, καθεστῶς τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν»²⁰.

Ἐκ τῶν Ὁρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας, ὁ ΙΓ' ὀμιλεῖ περὶ τῶν ἱερῶν Εἰκόνων. Περὶ τῆς χρήσεως τούτων λέγεται, ὅτι τηροῦνται ἄλλαι συνήθειαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἄλλαι ἐν τῇ Δύσει. Γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ εἰκονικὴ παράστασις καὶ ἡ ἀπονομὴ λατρείας εἰς μόνον τὸν Θεὸν καὶ τιμῆς εἰς τὰς Εἰκόνας κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ζ' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. «Ἡμεῖς ἀπαγγέλλομεν τὴν συναίνεσιν ἡμῶν πρὸς τὴν ἐν Νικαίᾳ δευτέραν Σύνοδον ὀρίζουσαν ὅτι ἡ τῆς εἰκονικῆς ἀναζωγραφίσεως τῇ ἱστορίᾳ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος συνάδει, πρὸς πίστωσιν τῆς ἀληθινῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνανθρωπήσεως, καὶ

19. ΚΔ 2 (1920) 44, 421-6.

20. ΝΠ 3 (1921) 534. Ουατέρων Γερμανοῦ, ἐνθ' ἀν., σ. 331.

εἰς ὁμοίαν λυσιτελείαν ἡμῖν χρησιμεύει· καὶ προσέτι συμφωνοῦμεν ὅτι ἡ λατρεία πρέπει μόνῃ τῇ Θεῷ φύσει»²¹. Ἐν τέλει δὲ ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως ἐν τῇ Δύσει τῆς χρήσεως στρογγυλογλύφων καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῶν λείων Εἰκόνων. Ἡ ἐν τῷ «Ὁρῶ τοῦτω διδασκαλία τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας πλησιάζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον ἄποψιν.

Περισσότερον Ὁρθόδοξον ἀπηχεῖ τὸ 9ον σημεῖον τῆς Δηλώσεως Πίστεως τῶν Ἀγγλικανῶν κληρικῶν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην (1922). «Συμφωνοῦμεν πρὸς τὴν ἁγίαν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὅτι δέον ν' ἀποδίδηται τιμητικὴ προσκύνησις εἰς τὴν ἁγίαν καὶ ἀειπάρθενον Θεοτόκον καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἀποικομένους ἁγίους, ὅτι ὑπάρχει νόμιμος χρῆσις τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ ὅτι τόσον εἰς τὰς δημοσίας ὅσον καὶ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς προσευχὰς μας ὀφείλομεν νὰ ἐξαιτώμεθα ὑπὲρ ἡμῶν τὰς μεσιτείας τῶν ἁγίων».²²

Κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐν Λάμπεθ Ἀγγλοορθόδοξου συνδιασκέψεως (1930), ὁ Ἐπίσκοπος Gloucester ἠρώτησεν ἀν' ὁ ΙΓ' «Ὅρος Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας περὶ τῶν Εἰκόνων ἱκανοποιῖ τοὺς Ὁρθοδόξους. Ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ἀπήντησεν ὅτι ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀνεπαρκῆς καὶ ὑπέδειξεν ὡς ἱκανοποιητικὴν ἔκθεσιν τὴν πρὸ 10 ἐτῶν (λέγε 12 ἐτῶν κατὰ τὸ 1918) ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Gloucester γενομένην. Ὁ Ἐπίσκοπος Gloucester ἀνεγνώρισεν τὸ περίπλοκον τοῦ ὄλου ζητήματος καὶ εἶπεν ὅτι «θὰ ἦτο ὀρθὸν ὅπως συζητήσῃ αὐτὸ ἡ Κοινὴ Ἐπιτροπὴ, ἥτις ἐγένετο πρότασις ὅπως διορισθῇ»²³. Ἡ Μικτὴ Δογματικὴ Ἐπιτροπὴ (1931) ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ συζητήσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Εἰς τὸ παρὸν θέμα ἐπανῆλθον οἱ Ὁρθόδοξοι Ρῶσσοι καὶ οἱ Ἀγγλικανοὶ θεολόγοι κατὰ τὴν σύσκεψιν τῆς Μόσχας (1956). Ὁ Αἰδεσιμ. F. J. Taylor ἀνέφερε τὰς δυσκολίας, ἃς ἀντιμετωπίζουσιν οἱ Ἀγγλικανοὶ ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς ἐναντι τῶν συνθηεῶν τῶν Ὁρθοδόξων περὶ α') τῆς χρήσεως τῶν Εἰκόνων, β') τῆς ἐπικλήσεως τῶν Ἀγίων καὶ γ') τῆς λατρείας τῆς Ὑπερευλογημένης Παρθένου. Οἱ Ἀγγλικανοὶ ἔλαβον στάσιν ἀπέναντι τῶν ἐπ' αὐτῶν καταχρήσεων καὶ τῶν εἰδωλολατρικῶν τάσεων τῶν ΡΚαθολικῶν κατὰ καὶ μετὰ τὴν Μεταρρυθμίσειν. Περαιτέρω εἶπεν: «Οὐδέποτε πιστεύω ὅτι αἱ δυσκολίαι αὗται εἶναι ἀνυπερέβλητοι. Οἱ Ἀγγλικανοὶ θὰ ἐπεθύμουν νὰ βεβαιωθῶσιν ὅτι αἱ Ὁρθόδοξοι αὗται συνήθειαι δὲν ὀδηγοῦσι πρὸς τὴν θρησκοληψίαν καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν: ἡ ἀφαίρουσιν ἐκ τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας ὅτι ἡ σωτηρία γίνεται ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ μόνον».

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ὑόρκης A.M. Ramsey ὠμίλησε μετὰ μεγαλυτέρας αἰσιοδοξίας, ἐκθέσας τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ἀγγλικανῶν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον

21. Α. Ροσμαρή, ἐνθ' ἀν., σ. 288-4.

22. Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 57-8.

23. Α. Ροσμαρή, Αὐτ., σ. 192. Ο 5 (1930) 609-610.

παράδοσιν. «Ἐτερον παράδειγμα εἶναι ὅτι εἰς πᾶσαν σύγχρονον ἀναθεώρησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Ἡμερολογίου προστίθενται περισσότεροι Ἅγιοι καὶ λαμβάνεται μέριμνα διὰ τὴν τήρησιν τῶν ἐορτῶν αὐτῶν. Σήμερον ὑπάρχουσι πολλοὶ Ἀγγλικανοί, οἵτινες εἶναι ἔτοιμοι νὰ προσευχηθῶσιν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ νὰ δοξάσωσι (δοξολογήσωσι) τὴν Ἁγίαν Μαρίαν καὶ τοὺς Ἁγίους, ἐφόσον καθίσταται σαφὲς ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ εἷς μεσίτης... Ἡμεῖς ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδιαίτερος προτιμῶμεν τὴν Ὁρθόδοξον ἀντίληψιν περὶ τῶν Ἁγίων ἐκ τῆς ΡΚαθολικῆς τοιαύτης. Φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὅτι δοξάζετε τοὺς Ἁγίους ὡς μέλη τῆς μιᾶς Χριστιανικῆς οἰκογενείας ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τῇ γῆ... Δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐξ ὑμῶν περισσότερα περὶ τῆς μιᾶς οἰκογενείας τῶν ζώντων καὶ τῶν μεταστάντων Ἁγίων ἐν Χριστῷ. Μεθ' ὑπομονῆς θὰ μάθητε ἐξ ἡμῶν περὶ τοῦ ἡμετέρου ἐνδιαφέροντος (φροντίδος) ὑπὲρ τῆς μοναδικῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅστις λάμπει ὡς ὁ ἥλιος».

Οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι ὑπέμνησαν ὅτι ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπίκλησις τῶν Ἁγίων, ἡ χρῆσις τῶν Εἰκόνων καὶ αἱ προσευχαὶ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων «δὲν εἶναι συνήθειαι, ἀλλ' οἱ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἰδιαίτεροι διὰ μίαν μερικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ ἀναλλοίωτον δόγμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας». ²⁴

III. ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΥΦΗΣ ΣΗΜΕΙΑ

1. Εἰσαγωγικά.

Εἰς τὸν τομέα τοῦτον παρατηρεῖται πλήρης σχεδὸν συμφωνία ἀντιλήψεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Αἱ ὑφιστάμεναι διαφοραὶ ὀφείλονται εἰς λόγους ἱστορικοὺς ἢ ψυχοσυνθέσεως καὶ εἶναι μᾶλλον ἐξωτερικαί. Ἐνταῦθα κυρίως εὐρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν του τὸ πνεῦμα συνεργασίας καὶ ἀγάπης, τὸ ἐνυπάρχον μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ὁ πρακτικὸς τομεὺς θεωρεῖται ἡ πλέον ἀσφαλὴς βαθμὶς, ἡ ὁδηγοῦσα τὰς δύο Ἐκκλησίας πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς δογματικῆς ἐνώσεως.

2. Ἡθῆ, Ἐθιμα, Νόμιμα.

Εἰς τὴν β' Ἀπόκρισιν αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀνωμότους οἱ Ὁρθόδοξοι Πατριάρχαι ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς διορθώσεως ἐθῶν καὶ τάξεων τινῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως

24. H. M. Waddams, ed., Op. cit., pp. XXI, 115-9. W. S. Schneirla, Op. cit., p. 16. The Commemoration of Saints and Heroes of the faith in the Anglican Communion, The Report of a Commission appointed by the Archbishop of Canterbury, London: SPCK, 1957.

παραλλαγῶν τινων ἐπ' αὐτῶν, χωρὶς τὸ τοιοῦτον νὰ ἐπιδραῖ ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καὶ τῆς περὶ τὰ δόγματα ὁμοφροσύνης²⁵.

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, εἰδικὸς λόγος περὶ τούτων ἐγένετο εἰς τοὺς "Ο-ρους Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας (1921) καὶ τὴν θεολογικὴν σύσκεψιν τοῦ 1931. Ἐκ τῶν "Ορων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας ὁ Θ' ἐπιγράφεται «Περὶ Ποικίλων Συνηθειῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ», ἐνθα ἐκτίθενται αἱ ἐπὶ τοῦτο ἀντιλήψεις τοῦ ἱ. Αὐγουστίνου καὶ τοῦ ἱ. Φωτίου. Ὁ πρῶτος χωρίζει τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνηθείας εἰς τρεῖς κατηγορίας: α') τὰς παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ διὰ τῶν Θεῶν Γραφῶν κυρωθείσας, β') τὰς ἀγράφους, πατροπαραδότους, κατὰ πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην τηρουμένας καὶ συσταθείσας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν πλήρων Συνόδων, καὶ γ') τὰς ἄλλας ἐν ἄλλοις τῆς Οἰκουμένης τόποις καὶ χώραις ὑπαρχούσας, ἐξ ὧν αἱ δύο πρῶται εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι' ὅλους τοὺς Χριστιανούς, ἐνῶ αἱ ἄλλαι προαιρετικαί. Ὁ ἱ. Φώτιος δέχεται δύο εἰδῶν συνηθείας: α') τὰς ἀναφερομένας εἰς ζητήματα τῆς πίστεως καὶ καθορισθείσας ὑπὸ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ ψηφίσματος, οὕσας ἀναγκαίαι δι' ὅλους τοὺς Χριστιανούς, καὶ β') τὰς παρ' ἐκάστης Ἐκκλησίας φυλασσομένας, εἰδικοῦ χαρακτῆρος. Ἐν τέλει λέγονται τὰ ἑξῆς: «Συμφωνοῦμεν λοιπὸν ἀναγνωρίζοντες τὰς συνηθείας τὰς παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας κυρωθείσας: ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐν ἄλλοις ὑπαρχούσας τῆς Χριστιανικῆς Οἰκουμένης μέρεσι καὶ μὴ κυρωθείσας διὰ τῶν θείων Γραφῶν ἢ οἰκουμενικῆς τινος Συνόδου ἐξουσίας, συμφωνοῦμεν ὅτι δέον ἐκάστην Ἐκκλησίαν τὰς ἰδίας κρατεῖν συνηθείας»²⁶.

Ὁ "Ορος οὗτος μὲ μερικὰς ἀλλαγὰς λεκτικῆς φύσεως ἐγένετο δεκτὸς ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν μελῶν τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (1931). «5) Ποικιλία Ἡθῶν καὶ Νομίμων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐκκλησιαστικῶν («ἠθῶν καὶ νομίμων») — ἐκεῖνα δηλονότι, τὰ ὅποια κατὰ τὸν Ἅγιον Φώτιον ἐρεῖδονται ἐπὶ τῆς αὐθεντίας γενικοῦ ἢ καθολικοῦ ψηφίσματος καὶ εἶναι ὑποχρεωτικὰ διὰ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια ἔχουσι τοπικὸν μόνον χαρακτῆρα καὶ τὰ ὅποια ἐκάστη Ἐκκλησία εἶναι ἐλευθέρη νὰ ἀποδεχθῆ ἢ μὴ. Συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὅτι ἕκαστος Χριστιανὸς ὀφείλει ν' ἀποδέχεται τὰ ἥθη καὶ νόμιμα τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει»²⁷.

3. Θεία Λατρεία, Λατρευτικαὶ Πράξεις.

Βεβαίως πολλὰ ἐκ τῶν λεχθέντων προηγουμένως εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὄσων ὑὰ ἐπακολούθησούν συνδέονται εὐρύτερον πρὸς τὸ θέμα τῆς Θεῆς Λατρείας.

25. Ἱ. Ν. Καρμύρη, ἐνθ' ἄν., II, 849.

26. Ἀ. Ροσμαρῆ, ἐνθ' ἄν., σ. 229-230.

27. Αὐτ., σ. 252, 270. Ο 7 (1932) 232.

Ἐνταῦθα θὰ ἐξετασθῶσι σημεῖά τινα στενώτερον καὶ ἀμέσως σχετιζόμενα πρὸς αὐτήν, δηλ. τὰ περὶ τοῦ τρόπου προσφορᾶς (τελέσεως) τῆς Θείας Λατρείας, τῆς ἐν αὐτῇ χρησιμοποιουμένης γλώσσης καὶ τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἀναγκῶν ἐκάστης Ἐκκλησίας διὰ τῆς παροχῆς Ναῶν ἐκατέρωθεν.

Οἱ ἐν τῷ Α' Ἐνωτικῷ Συνεδρίῳ τῆς Βόννης (1874) παρευρεθέντες συνεφώνησαν ἐπὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς τελέσεως τῆς Λειτουργίας εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν κατανοουμένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ²⁸.

Ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης, ἀναπτύξας τὰ περὶ μυστηριωδῶν πράξεων, ὅπως ὀνομάζει τὰ ἑπτὰ παρ' ἡμῖν Μυστήρια ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγγλίας, ἀναφέρει εἰδικὰς τινὰς ἱεροτελεστίας: κατὰ τὴν εὐχαριστίαν μετὰ λοχείαν καὶ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν, τὰ ἐγκαίνια τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν εὐλογίαν τῶν ἐν αὐταῖς, καὶ τὴν καθιέρωσιν κοιμητηρίων καὶ νεκροταφείων, δι' ὧν ταῦτα τάσσονται «ἐς αἰεὶ πέραν πάσης βεβήλου καὶ ἀνιέρου χρήσεως»²⁹.

Μία ζῶσα εἰκὼν τῆς λατρείας τῶν Ἀγγλικανῶν, ὁμιλοῦσα ἀφ' ἑαυτῆς, μᾶς δίδεται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ὑπὸ τὸν Ἀθηνῶν Μελέτιον Μεταξάκην εἰς Ἀμερικὴν καὶ Ἀγγλίαν μεταβάσης Ὁρθοδόξου ἀποστολῆς (1918). «Προκειμένου δὲ περὶ τῆς λατρείας, ἐκτὸς τῶν ἐν Λονδίῳ συζητήσεων περὶ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου λεχθέντων καὶ αἱ προσωπικαὶ ἡμῶν παρατηρήσεις ἐπεισαν ἡμᾶς, ὅτι ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ὀρθῶς λατρεύει τὸν Θεόν. Ἐκτὸς τῆς γνωστῆς τῶν Ἀγγλικανῶν θρησκευτικότητος, τῆς τακτικῆς αὐτῶν εἰς τοὺς ναοὺς φοιτήσεως καὶ τῆς ἐν κατανύξει τελουμένης προσευχῆς, ἡ λατρεία αὐτῶν ἐκδηλοῦται ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ παρεμφερῆ πρὸς τὸν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας τρόπον. Οὕτως οἱ ναοὶ αὐτῶν διακοσμοῦνται δι' εἰκόνων τιθεμένων ἐν τοῖς παραθύροις, ἢ ἐν τοῖς τοίχοις τῶν ναῶν καὶ ἄνωθεν τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, ἧς ὑπέρεκειται πάντοτε ὁ Σταυρὸς, προσδιδουσῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Προτεσταντικούς ναοὺς, ἱεροπρεπῆ χαρακτῆρα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ προκαλουσῶν ἀνάλογα θρησκευτικὰ αἰσθήματα παρὰ τῷ λαῷ. Ἐν τισὶ ναοῖς καὶ ἐν τοῖς εἰκονοστασίοις τῶν οἰκῶν Ἀγγλικανῶν τινῶν καλοῦσι καὶ κανδῆλαι πρὸ τῶν εἰκόνων, γίνεται δὲ ἐνιαχοῦ κατὰ τὰς τελετὰς ἐν τοῖς ναοῖς χρήσις κηρίων καὶ θυμιάματος καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς ψάλλονται ἱεροὶ ὕμνοι εἰς τιμὴν τῶν Ἁγίων καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας, ἧς τὸ πνεῦμα ζωηρότατα ἐκδηλοῦται παρὰ τῷ λαῷ»³⁰.

Συζητήσεως γενομένης ἐπὶ τῆς Ἐγκυκλίου τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως πρὸς τὰς ἀπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ (1920) κατὰ τὰς ἐπαφὰς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐν Λάμπει, εὐχαρίστως ἐγένετο ἀποδεκτὸν τὸ σ' σημεῖον τοῦ ἐν

28. C. B. Moss, Op. cit., p. 263.

29. Ἐγγραφα, σ. 20.

30. ΚΑ 2 (1920) 44-5.

αὐτῇ Προγράμματος πρὸς προαγωγὴν τῆς φιλίας καὶ ἐνώσεως, ἥτις θὰ κατορθωθῆ (α') διὰ τῆς παροχῆς ἀμοιβαίως εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ κοιμητηρίων διὰ τὰς κηδεῖας καὶ τὴν ταφὴν τῶν ἐν τῇ ξένῃ ἀποθνησκόντων ὁπαδῶν τῶν ἐτέρων ὁμολογιῶν»³¹.

Τὸ αὐτὸ ἐλέχθη καὶ κατὰ τὴν ἐν Λάμπει (1948) ἀνεπίσημον συνάντησιν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ὑπὸ τοῦ Θυατείρων Γερμανοῦ. «Ὡς μέσον προάγον ταύτας τὰς σχέσεις δεόν νὰ θεωρηθῆ ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἑκάτερα τῶν Ἐκκλησιῶν θέτει εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἄλλης τοὺς εὐκτηρίους τῆς Οἴκου». Οὗτος ἐξέθηκε τὸν βαθμὸν ἐπικοινωνίας ἐν τῇ Θείᾳ Λατρείᾳ τῶν Ὁρθοδόξων μετ' Ἀγγλικανῶν. «Αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἐπιτρέπουν εἰς τὰ μέλη των νὰ ἐκκλησιάζωνται ὡς καὶ νὰ ἀκροῶνται τοῦ Θείου Κηρύγματος ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ»³².

Ἐνταῦθα δὲν κρίνεται περιττὴ καὶ ἡ παραπομπὴ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1952 ἐκδοθεῖσαν Ἐγκύκλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περὶ τοῦ ΠΣΕ, ἐνθα προτείνεται ἐφεκτικότης πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους κληρικούς εἰς τὰς μετὰ τῶν Ἐτεροδόξων λατρευτικὰς συνάξεις, γνωστοῦ ὄντος ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν συνέβησαν πολλὰ μὴ κανονικῶς ἐπιτρεπόμενα. (γ') Δέον ἵνα οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ἀντιπρόσωποι ὧσιν ὅσῳ τὸ δυνατόν ἐφεκτικοὶ ἐν ταῖς λατρευτικαῖς μετὰ τῶν ἑτεροδόξων συνάξεσιν, ὡς ἀντικειμέναις πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας καὶ ἀμβλυνοῦσαις τὴν ὁμολογιακὴν εὐθιξίαν τῶν Ὁρθοδόξων, ἐπιδιώκοντες ἵνα τελῶσιν, εἰ δυνατόν, καθαρῶς ὀρθοδόξους ἀκολουθίας καὶ τελετάς, πρὸς ἐμφάνισιν οὕτω τῆς αἰγλης καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ὀρθοδόξου λατρείας πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν ἑτεροδόξων»³³.

4. Καθορισμὸς Κοινοῦ Ἡμερολογίου. Κοινοῦ Ἐορτασμοῦ τοῦ Πάσχα.

Ἡ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συζήτησις κατὰ τὰς ἐν Λάμπει ἐπαφὰς τοῦ 1920, προεκλήθη πάλιν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ 1920 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνθα ἐγένετο λόγος περὶ «τῆς παραδοχῆς ἐνιαίου ἡμερολογίου πρὸς ταυτόχρονον ἑορτασμὸν τῶν μεγάλων Χριστιανικῶν ἑορτῶν ὑπὸ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἀπὸ μέρους τῶν Ἀγγλικανῶν ἐδηλώθη ὅτι «ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπάρχει μεγάλη κίνησις πρὸς καθορισμὸν τοῦ Πάσχα εἰς σταθερὰν τινα ἡμέραν, τὴν πρώτην π.χ. Κυριακὴν τοῦ Ἀπριλίου» καὶ ὅτι γίνεται λόγος περὶ συμμετοχῆς τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως εἰς διεθνή ἡμερολογι-

31. ΝΠ 3 (1921) 540-1. Διδυμοστειχοῦ Φιλαρέτου (Βαφείδου), ἐνθ' ἄν., σ. 69, 184.

32. Θυατείρων Γερμανοῦ. Τὸ ἐν Λάμπει Συνέδριον τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, Ο 23 (1948) 366-7.

33. Ἰ. Ν. Καμίρη, ἐνθ' ἄν., Π, 962-3. Ο 27 (1952) 99.

ακὴν σύμβασιν. Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ τί ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πρὸ τεσσαράκοντα καὶ ἄνω ἐτῶν. «Συναφῶς πρὸς ταῦτα ἀνεκοινώσαμεν τὴν τε παλαιότεραν καὶ τὴν νεωτέραν παρ' ἡμῶν ἡμερολογιακὴν κίνησιν, ὡς καὶ τοὺς γνωστοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ ἐμμεί- νῃ ἐν τῷ Ἰουλιανῷ ἀποκρούουσα τὸ Γρηγοριανόν»³⁴. Γνωσταὶ ἀσφαλῶς τυγ- χάνουσιν αἱ μετέπειτα παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις ἐπὶ τοῦ Ἡμερολογιακοῦ ἐξελί- ξεις.

5. Νηστεία.

Ὁ Τόμος τῆς Συνόδου τοῦ 1672, ἐν τῷ ὁποίῳ δίδονται ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ Φιλοορθόξων, ὁμιλεῖ συντόμως καὶ περὶ τῆς Νηστείας. «Περὶ δὲ τῆς νηστείας ὁμολογοῦμεν, ὡς ἔξεστι τῇ Ἐκκλησίᾳ δια- τάττειν νηστείαν καὶ βρωμάτων τινῶν ἀποχάς, ὡς διηνεκῶς παρ' ἡμῶν ἐνεργού- μενον φαίνεται, ὅπως τε νηστείαις διατεταγμέναις ἀγιαζέται τὸ χριστῶνυμον πλήρωμα, καὶ ὅπως ἐν αὐταῖς οὐ μόνον ψιλὴν ἀσιτίαν ἄγομεν, ἀλλὰ καὶ διαφο- ρων βρωμάτων ἀπεχόμεθα, κρεῶν, ἰχθύων, τυρῶν καὶ τῶν τοιούτων, καλῶς διαταχθέντων ἐπὶ νεκρώσει τῶν σαρκικῶν παθῶν, καὶ ἐπιτηδειότητι τῶν προ- σευχῶν καὶ ἐπωφελεῖ ταπεινώσει»³⁵.

Ἡ Νηστεία ἀπετέλεσε θέμα συζητήσεως καὶ κατὰ τὴν ἐπαφὴν μεταξὺ Ρώσων Ὁρθοδόξων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Εὐδόκιμου καὶ Ἐπισκοπιανῶν ἐν Ἀμερικῇ τὸ 1916. «Δυσκολίαι σχετικαὶ μὲ τὰς οὕτω καλου- μένας συχνὰς «περιόδους τῆς νηστείας» ὑπερεπηδήθησαν, διὰ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὄρου «νηστεύειν» διὰ τῆς «ἀποχῆς». Ἀμφότεροι, οἱ Ρῶσσοι καὶ οἱ Ἀγγλι- κανοὶ, συνεφώνησαν ὅτι μόνον δύο ἡμέραι νηστείας ἦσαν ἀναγκαστικαὶ διὰ τὰ μέλη των «ἡ Τετάρτη τῆς Καθαρᾶς Ἑβδομάδος καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάδι»³⁶, πρᾶγμα βεβαίως ἀμφισβητήσιμον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησια- στικοῦ Δικαίου.

6. Ἐνοποίησης Ὁρθοδόξων ἐν Ἀμερικῇ.

Ἡ ἐν Λάμπεθ τὸ 1930 Ὁρθόδοξος ἀντιπροσωπεῖα εὐρέθη πρὸ τοῦ ἐρωτή- ματος τοῦ Ἐπισκόπου Gloucester. «ἐὰν ἐλήφθησαν μέτρα πρὸς ἐνοποίησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Ἀμερικῇ», δι' οὗ οὗτος ἐξεδήλου τὸ ἐνδιαφέ- ρον του δι' ἐν ζήτημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδοξίας. Πρὸ τούτου, ὁ Πατριάρχης Μελέτιος ἀνεγνώρισε τὴν λόγῳ τῆς ὑπάρξεως δια- φέρων Ὁρθοδόξων δικαιοδοσιῶν ὑφισταμένην δυσχερῆ κατάστασιν, ἥτις

34. ΝΠ 3 (1921) 540-1. The Six Lambeth Conferences, Lambeth Conference, 1920, p. 148.

35. Ν. Καμίρη, ἐνθ' ἀν., II, 693.

36. W. Ch. Emhardt, Op. cit., p. 15.

δυστυχῶς συνεχίζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, καὶ ἐξέφρασε διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου τὴν προσωπικὴν του γνώμην.

«Ὁ Πατριάρχης... νομίζει, ὅτι ἡ ἀρίστη λύσις τό γε νῦν εἶναι ὅπως οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ὑπαγομένους ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἐπισκόπου τῆς γλώσσης, τὴν ὅποιαν αὐτοὶ μεταχειρίζονται, μέχρις οὗ ἢ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡς σύνολον ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ἀκολουθητέας ἐν Ἄμερικῇ Ὀργανώσεως»³⁷.

7. Ἀλληλογραφία.

Ἡ ἀλληλογραφία μεταξύ Ἱεραρχῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Μέρους τῆς παρουσίας Ἐργασίας, ἄρχεται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ ἔκτοτε συνεχίζεται εἰς δεδομένας περιστάσεις ἢ εὐκαιρίας.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, εἰς τὴν πρὸς τὴν ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ἐκθεσίᾳ του περὶ τῶν πεπραγμένων αὐτοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ (1870), προτείνει ὅπως ἑκατέρα Ἐκκλησία «παρέχῃ ἐκ διαλειμμάτων δείγματα ἀμοιβαίας ἀγάπης διὰ κοινολογίας, δι' ἀλληλογραφίας μεταξύ Ἐπισκόπων ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν»³⁸.

Ἡ μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀλληλογραφία λαμβάνει ἐπίσημον καὶ τακτικὴν μορφήν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (1899), ὅτε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας Φρειδερίκος Τέμπελ, γράφων πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κωνσταντῖνον Ε', προέτεινε καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀναγγελίαν διὰ γραμμάτων τῶν ἐκάστοτε σπουδαίων γεγονότων καὶ μεταβολῶν, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπεδέχετο μετὰ χαρᾶς τὴν πρότασιν αὐτήν³⁹.

Τὸ ἔργον τῆς φιλίας καὶ ἀγαθόφρονος διαθέσεως μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν θὰ προάγῃται καὶ «διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀδελφικῶν γραμμάτων κατὰ τὰς μεγάλας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἑνιαυτοῦ ἑορτάς, ἐν αἷς εἴθισται, καὶ ἐν ἄλλαις ἐκτάκτοις περιστάσεσι» ὡς λέγεται ἐν τῇ Ἐγκυκλίῳ τοῦ 1920 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἧτις συνεζητήθη ἐν τῇ Θεολογικῇ συναντήσει Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν τοῦ Λάμπεθ (1920)⁴⁰.

8. Ἀνταλλαγὴ Ἐπισκέψεων, Θεολόγων Καθηγητῶν, Φοιτητῶν, Ἐκδόσεων, Περιοδικῶν. Ἐπαφὰὶ διὰ τῶν Θεολογικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ τῆς Ἀλληλοβοηθείας.

Εἰς τὰ Συνέδρια τοῦ Λάμπεθ, ἀπὸ τοῦ Ι' τὸ 1888 καὶ ἐξῆς, ἀρχίζει νὰ γίνηται λόγος περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπισκέψεων πάσης φύσεως, ἐκκλησιαστι-

37. Ἀ. Ροσμαρῆ, ἐνθ' ἄν., σ. 190-1. Ο 5 (1930) 608.

38. Ὡς παρατίθεται ἐν Ἱερ. Κονισάνη, ἐνθ' ἄν., σ. 192-3.

39. ΕΑ 19 (1899) 386 ἐξ.

40. ΝΠ 3 (1921) 540-1, Διδυμοτείχου Φιλαρέτου (Βαφείδου), ἐνθ' ἄν., σ. 184

κῶν, ἑορταστικῶν, χάριν θεολογικῶν ἐνωτικῶν συνεδρίων, κ.ἄ., μεταξύ Ἱεραρχῶν καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἡ σημασία δὲ τούτων εὐλόγως ἐξαιρεται εἰς τὰς ἐκθέσεις τῶν οἰκείων Ἐπιτροπῶν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν Συνεδρίων τούτων⁴¹.

Περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπισκέψεων κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχεῖῳ καὶ ἐν Λονδίῳ ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν κληρικῶν ὠμίλει ὁ Φρειδερίκος Τέμπελ εἰς τὴν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κωνσταντῖνον Ε΄ ἐπιστολὴν αὐτοῦ (1899), καθὼς καὶ ὑπὲρ τῆς συσφίξεως τῆς φιλίας μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν «διὰ τῆς οἰκειοτέρας συσχετίσεως τῶν ἐκασταχοῦ εὐρισκομένων ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν» ἢ Ἐγκύκλιος τοῦ 1920 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἥτις ἀπετέλεσε θέμα συζητήσεων ἐν ταῖς ἐπαφαῖς τοῦ Λάμπεθ τοῦ 1920⁴².

Ἡ σημασία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ θεολογικῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀλληλοκατανοήσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐξαίρεται ἐν τῷ Γ΄ Συνεδρίῳ τοῦ Λάμπεθ (1888) καὶ τονίζεται ἡ βοήθεια, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ παρασχεθῇ εἰς τὸν τομέα τοῦτον πρὸς τὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας, τὰς διαβιούσας ἐν Κύπρῳ καὶ Αἰγύπτῳ, αἵτινες εἶχον περιέλθῃ ὑπὸ Ἀγγλικὴν κατοχήν⁴³. Εἰς τὸ ἐπόμενον Δ΄ Συνέδριον τοῦ Λάμπεθ (1879) ἢ μετάφρασις καὶ ἔκδοσις τῶν Λειτουργικῶν βιβλίων καὶ Κατηχήσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν καὶ τὰς γλώσσας τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν θεωρεῖται ὠφέλιμος διὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς ἐκατέρωθεν ὕφισταμένης ἀγνοίας περὶ τῆς θέσεως ἐκάστης Ἐκκλησίας⁴⁴. Τὸ Ε΄ ἐν Λάμπεθ Συνέδριον τοῦ 1908 εὐγνωμόνως λαμβάνει γνῶσιν τῆς ἀποστολῆς ἐνὸς Ἀγγλικανοῦ φοιτητοῦ εἰς Χάλκην καὶ Ὁρθοδόξων τοιούτων εἰς Ὁξφόρδην διὰ τὸν θεολογικὸν αὐτῶν καταρτισμὸν⁴⁵.

Τὸ θέμα τῆς εὐρυτέρας ἀνταλλαγῆς εἰς τὸν θεολογικὸν τομέα ἐθίγη κατὰ τὰς Ὁρθοδοξοαγγλικανικὰς ἐπαφὰς ἐν Λάμπεθ τοῦ 1920, ἐνθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λεγομένων ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ἐγκυκλίῳ τοῦ 1920, ἐγένετο ἱκανὸς λόγος περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς καθηγητῶν, φοιτητῶν, ἐκκλησιαστικῶν περιοδικῶν καὶ συγγραμμάτων τῆς θεολογίας.⁴⁶ Τὸ θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς θεολόγων καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ κατὰ τὰς ἀνεπισημους διμερεῖς

41. The Six Lambeth Conferences, pp. 115, 167-170, 205-6, 244-6, 332, 422-4. Lambeth Conference, 1920, *Ib.*, pp. 33, 145-8. The Lambeth Conference, 1930, in the Lambeth Conferences, pp. 153, 169-170, 230-7. The Lambeth Conference, 1948, *Ib.*, I, 42-3. II, 68-70. The Lambeth Conference, 1958, 1, 39. 2. 49-50.

42. EA 19 (1899) 386 ἐξ. ΝΠ 3 (1921) 540-1. Διδυμοτεῖχου Φιλαρέτου (Βαφείδου), ἐνθ' ἄν., σ. 69, 184.

43. The Six Lambeth Conferences, p. 169.

44. The Six Lambeth Conferences, p. 245.

45. *Ib.*, p. 422.

46. ΝΠ 3 (1921) 541, 543-8. Lambeth Conference, 1920, The Six Lambeth Conferences, pp. 145-8.

συζητήσεις ἐν Λάμπεθ (1948) καὶ εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Η' Συνεδρίου τοῦ Λάμπεθ (1948).⁴⁷

Τόσον εἰς τὰ Συνέδρια τοῦ Λάμπεθ ὅσον καὶ εἰς τὰς ἑκατέρωθεν ἐπαφὰς γίνεται μνεία τοῦ ἔργου, τοῦ ἐπιτελουμένου ὑπὸ μονίμων ἢ καὶ μὴ τοιούτων ἐπιτροπῶν, ἐπισήμων ἢ καὶ ἀνεπισήμων, τῶν ἀσχολουμένων εἰδικῶς μὲ τὸ ἔργον τῆς προωθήσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καθὼς καὶ τῆς ἀλληλοβοηθείας μεταξὺ Ἀγγλικανῶν καὶ Ὀρθοδόξων, τῆς συμπαραστάσεως καὶ ἐνισχύσεως ἰδίως τῶν Ὀρθοδόξων ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν, τοῦ ὁποίου ἔργου ἐξαίρονται ἡ πραγματικὴ σημασία καὶ τὰ ἀποτελέσματα.

9. Κοινωνικαὶ Μεταρρυθμίσεις.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ κοινοῦ προσπάθειας τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ὑφισταμένων κοινωνικῶν κακῶν καὶ τῆς ἐπουλώσεως τῶν διαφορῶν πληγῶν, ζήτημα ὅπερ θαυμασίως ἀναπτύσσεται ἐν τῇ Ἐγκυκλίῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1920), συζητητὴ κατὰ τὰς Ἀγγλοορθοδόξους συνομιλίαις τοῦ 1920 ἐν Λάμπεθ καὶ ἔτυχε τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ὑπὸ τοῦ Ε' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου (1920)⁴⁸. Καὶ τὰ μετέπειτα Συνέδρια τοῦ Λάμπεθ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς παρακολουθοῦσι καὶ ἰδιαιτέρως θίγουσιν εἰς τὰς Ἐκθέσεις αὐτῶν τὰς διαφορὰς εἰς τὰς Ὀρθοδόξους χώρας γινομένας ἔθνικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀλλαγὰς.

47. Οὐατέρων Φερμανσῶ, ἐνθ' ἀν., σ. 365-7.

48. ΝΠ 3 (1921) 546. Lambeth Conference, 1920, in the Six Lambeth Conferences, p. 147.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΚΡΙΣΕΙΣ—ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ μέχρι τοῦδε ἐξέτασις τῶν ἐπαφῶν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν καταδεικνύει τὸν βαθμὸν τῆς ἐξελιζέως των μέχρι τοῦ παρόντος. Αὐταὶ ὑπῆρξαν συνήθως διμερεῖς, μεταξύ τῶν ἐνδιαφερομένων μόνον Ἐκκλησιῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἐνωτικῶν Συνεδρίων τῆς Βόννης (1874, 1875), ἔνθα Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀγγλικανοὶ παρεκάθησαν ὁμοῦ μετὰ μελῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν εἰς συζητήσεις καὶ τῶν εὐρυτέρων Συνεδρίων τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Ἡ ἔναρξις καὶ συνέχισις διμερῶν ἐπικοινωνιῶν μεταξύ Ἐκκλησιῶν, ἐχουσῶν πολλὰ τὰ κοινὰ σημεῖα, εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων συνιστωμένης καὶ ἀκολουθουμένης ἐκκλησιαστικῆς ἐνωτικῆς γραμμῆς.

Αἱ πάσης φύσεως ἐκδηλώσεις τῆς συνεργασίας, χαρακτηριζόμεναι διὰ τὴν ποικιλίαν καὶ πολυμέρειαν αὐτῶν, ἀνάγονται εἰς δύο τομεῖς: εἰς τὸν πρακτικὸν καὶ εὐρύτερον καὶ εἰς τὸν θεολογικόν, τὸν στενότερον καὶ πλέον οὐσιώδη.

Εἰς τὸν πρακτικὸν τομέα ἐξεδηλώθη πλουσίως τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, οὐδεμία δὲ δυνατότης, εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ, ἀφέθη ἀνεκμετάλλευτος. Τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλοκατανοήσεως, τὸ τόσον οὐσιῶδες καὶ βασικὸν διὰ τὴν σύσφυξιν καὶ προώθησιν οἰασθήποτε διεκκλησιαστικῆς φύσεως προσπαθείας καὶ ἢ ἀλληλοβοήθεια, τόσον εἰς περιόδους κρίσιμους, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς ὁμαλότητος, κάμνουν αἰσθητὴν καὶ ἔντονον τὴν παρουσίαν των.

Εἰς τὸν Θεολογικὸν τομέα αἱ συζητήσεις περιεστράφησαν περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν δογματικῆς ὑφῆς καὶ πρακτικῆς φύσεως ζητημάτων. Καὶ ἐνταῦθα διαφαίνεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης καὶ ἐπιζητεῖται συνεχῶς ἡ ἐνδειξις τῆς ἀλληλοκατανοήσεως, ἧς ἡ παρουσία καθίσταται πλέον ἐκδηλὸς μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Ἡ ὁδὸς τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ὑπῆρξε δυσκολωτέρα, ἀλλὰ σταθερὰ καὶ ἐπίμονος. Κατ' αὐτὰς κατεδείχθη ὁ ἐνυπάρχων βαθμὸς συμφωνίας καὶ διαφορᾶς μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ ἐπιτευχθεὶς βαθμὸς συμφωνίας ὑπῆρξε θαυμαστός.

Οἱ Ἀγγλικανοὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τονίζουσι, εἴτε καὶ ἀργότερον ἐπιζητοῦσι, τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπικοινωνίας ἐν τοῖς Μυστηρίοις, ἐνῶ οἱ Ὁρθόδοξοι, παρὰ τὴν ἐμφανισθεῖσαν ἀπόκλισιν ἢ ἐνίοτε ἀμφιταλάντευσιν, ἕνεκα λόγων ἀνάγκης εἴτε καὶ μεμονωμένων προσωπικῶν πεποιθήσεων, ἐπιμένουσι ἐπὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ἐπιτεύξεως τῆς δογματικῆς ἐνότητος, ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἢ ἐν τοῖς Μυστηρίοις ἐπικοινωνία.

Ρόλον σημαντικόν εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ἔργου τῆς στενωτέρας ἀλληλογνωριμίας καὶ ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν διεδραμάτισαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Θεολογικοῦ Μέρους τοῦ παρόντος ἔργου, μεγάλαι ἡγετικάι ἐκκλησιαστικάι φυσιογνωμίαι, καθὼς καὶ πρόσωπα εἴτε ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ λαϊκὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἅτινα ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς των ἔταξαν τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐλογημένης ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐνότητος.

Τὰς δύο Ἐκκλησίας, Ὁρθόδοξον καὶ Ἀγγλικανικὴν, ἔφερον πλησιέστερον κοινὰ τινα γνωρίσματα, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν οἰουδήτινος μελετητοῦ. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ παρ' ἀμφοτέραις ταῖς Ἐκκλησίαις ταύταις ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν σπουδαιότερων τούτων σημείων. Ἐνταῦθα ἀνάγεται καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα ἐκάστης Ἐκκλησίας, ὅπερ ἔχει πολλὰς τὰς ὁμοιότητας. Οὕτως ἐκάστη Τοπικὴ Ἐκκλησία, ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ καὶ τῷ Ἀγγλικανισμῷ, θεωρεῖται αὐτοκέφαλος, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πρωτόν, τὸν Προεδρεύοντα Ἐπίσκοπον, τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ἢ καὶ Πατριάρχην καλούμενον παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις. Ἄπαντες οἱ Ἐπίσκοποι καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἴσοι. Πρωτεῖον ὅμως τιμῆς ἀποδίδεται μεταξὺ ὄλων τούτων εἰς μὲν τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, εἰς δὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ὁμολογίᾳ. Τὰς δύο Ἐκκλησίας ἔφερε πλησιέστερον, ἀναμφιβόλως, καὶ τὸ κοινὸν κλίμα ἢ ἡ κοινὴ διάθεσις, ἡ ἐνυπάρχουσα ἐν αὐταῖς ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης. Τὸ τοιοῦτον πολλάκις καταφαίνεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συζητήσεων καὶ ἄλλων ἐπαφῶν. Δὲν πρέπει ὅμως ἡ σημασία τοῦ παράγοντος τούτου νὰ ὑπερτονίζηται καὶ νὰ θεωρῆται ὡς τὸ ἔναυσμα διὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπικοινωνίας⁴⁹. Ὁ παράγων οὗτος, ἀρνητικῆς φύσεως, δὲν εἶναι ἄμεσος καὶ μὲ τὴν αὔξουσαν θετικὴν κατανόησιν τοῦ παρόντος τίθεται μᾶλλον εἰς τὸ περιθώριον ἢ εἰς δευτέραν μοῖραν. Ὑπὲρ τῆς στενωτέρας ἐπικοινωνίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, παράγων δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν Εἰκοστὸν ἔτι ἀναπτυσσόμενος παγκόσμιος χαρακτήρ τῆς Ὁρθοδοξίας ὅπως καὶ τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ. Ἡ Ὁρθοδοξία σήμερον ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι ἡ Ἀνατολικὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Δυτικὴν τῆς Ρώμης γεωγραφικῶς Ἐκκλησία, ἀλλὰ διὰ τῶν διαφόρων μεταναστεύσεων καὶ τῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως κατέστη μία Οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία. Καὶ ὁ Ἀγγλικανισμὸς, ἰδίως διὰ τῶν Ἱεραποστολῶν καὶ τῆς ἐλεύσεως Ἀγγλικανῶν πιστῶν εἰς διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, ἰδρύει πανταχοῦ Ἐκκλησίας καὶ διοργανοῦται ἐκκλησιαστικῶς εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Ὁ παράγων τῆς γειτονίας, ὑπὸ διαφόρους μαρφάς, ἐνέχει σημασίαν ἐν τῷ παρόντι.

49. Cf. Lialine, Op. cit., pp. 80-1.

Ἀγγλικανοί, εὐρισκόμενοι ἐντὸς Ὁρθοδόξου περιβάλλοντος, ὡς καὶ Ὁρθόδοξοι, συνομιλοῦντες ἢ συμπροσευχόμενοι μετ' Ἀγγλικανῶν, οὐδὸλως αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ἐντὸς ξένου περιβάλλοντος. Ἴσως περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην μὴ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι θεωροῦν ἑαυτοὺς πλησιέστερον καὶ τρέφουν μίαν ἰδιαίτεραν συμπάθειαν πρὸς τοὺς Ἀγγλικανοὺς. Τὸ αὐτὸ δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῶν μελῶν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν Ὁρθοδόξων. Αὕτη εἶναι μία διαπίστωσις ἢ πραγματικότης, ἀναγομένη εἰς τὸν ψυχολογικὸν τομέα, ἐξυπηρετοῦσα δεόντως τὸ ἔργον τῆς ἀλληλοκατανοήσεως⁵⁰.

Στρέφοντες τὸ βλέμμα πρὸς τὸ παρελθὸν βλέπομεν, ὅτι σχεδὸν πάντοτε πρῶτοι οἱ Ἀγγλικανοὶ ἐπιζητοῦσι τὴν μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων ἐπικοινωνίαν⁵¹. Τοῦτο καθίσταται φανερὸν ἄλλωστε ἐκ τῶν ἐκτεθέντων εἰς τὰ πρῶτα δύο Μέρη τῆς παρούσης μελέτης.

Ὡς κίνητρα αἷτια ἢ ἐλατήρια διὰ μίαν στενωτέραν συνεργασίαν καὶ μελλοντικὴν ἔνωσιν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐξεληθήθησαν: α') ἡ ἰδιαίτερα τάσις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις καὶ ἡ ὡς ἐκ τούτου ἐπιθυμία αὐτῆς πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐκράτησεν ἀνόθευτον τὴν ἀρχαίαν Παράδοσιν, εὐρισκομένη ἐν ἀδιακόπῳ συνεχείᾳ πνεύματος καὶ ἱστορίας πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἡνωμένην Ἐκκλησίαν β') ὁ πόθος ἐκάστης Ἐκκλησίας νὰ λάβῃ πλεόν διεθνή καὶ παγκόσμιον χαρακτῆρα, γ') ὁ πολιτικὸς παράγων, ὅστις διὰ μέσου τῶν συνεργαζομένων Ἐκκλησιῶν θὰ ἐνισχύσῃ καὶ τοὺς δεσμοὺς τῶν ἐκασταχοῦ κρατῶν καὶ χωρῶν, καὶ δ') ὁ ἐνδόμυχος θρησκευτικὸς πόθος, παρ' ἑκατέρω τῶν Ἐκκλησιῶν, ἵνα ἴδωσι πραγματοποιηθῆ τὸν σκοπὸν ὑπὲρ οὗ ἠῤῥατο ὁ Κύριος («ἵνα πάντες ἐν ὧσιν»), πόθος ἐκφρασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν καθ' ἐκάστην ἀναπεμπομένην ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ εὐχὴν «ὑπὲρ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως». Ἐξ ὅλων τούτων, νομίζομεν, ὅτι τὸ πρῶτον κυρίως καὶ τὸ τελευταῖον, τὸ ὑπὸ τοῦ Θυατείρων Γερμανοῦ τονιζόμενον σημεῖον, ἐκφράζει περισσότερο τὴν πραγματικότητά⁵².

Ἐὰν τώρα ἐκ τῶν ἐλατηρίων στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀναμενομένους καρπούς, τὰς ὠφελείας καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐν τῷ παρόντι συνεργασίας καὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ποθητῆς ἐνώσεως, βλέπομεν τὰς ἐξῆς

50. *Ib.*, pp. 39-40.

51. Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολυκάρπου, ἔνθ' ἄν., σ. 289. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, ἔνθ' ἄν., σ. 90. Cl. Lialine, *Op. cit.*, p. 54.

52. Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολυκάρπου, *Αὐτ.*, σ. 290-1. Χρ. Ἀνδρούτσου, ἔνθ' ἄν., σ. 92-3. Θυατείρων Γερμανοῦ, Ἡ Προσέγγισις Ἀγγλικανῶν καὶ Ὁρθοδόξων, ἔνθ' ἄν., σ. 298-9. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἀνατολικὸς Χριστιανισμὸς, Ο 15 (1940) 147-8. Π. Μπρατσιώτου, Ὁρθόδοξοι καὶ Ἀγγλικανοί, σ. 39-48. Σάμου Εἰρηναίου, Εἰσηγητικὸν Ὑπόμνημα εἰς τὴν Συνέλευσιν τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθ., 1958, σ. 13.

γνώμας υποστηριζόμενας: α') δια τῆς συνεργασίας καὶ ἐνώσεως Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν θὰ ἐπέλθῃ ἀναμφιβόλως μία ἐνίσχυσις τοῦ Χριστιανικοῦ μετώπου γενικῶς κατὰ τῆς ἀπιστίας, τῆς ἀθεΐας καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας, β') δια τῆς ἐνώσεως ἐκάστη τῶν δύο Ἐκκλησιῶν θὰ ἐξέλθῃ ἰσχυροτέρα καὶ θὰ δύναται μετὰ μεγαλυτέρου σθένους νὰ ἀσκῇ τὴν ἀμυνάν της κατὰ τῶν προσηλυτιστικῶν τάσεων καὶ προσπαθειῶν, τῶν καταβαλλομένων ἢ ἐνεργουμένων ὑπὸ ἄλλων Ἐκκλησιῶν ἢ ομάδων, γ') δια τῆς ἐνώσεως οἱ Ἀγγλικανοὶ θὰ εὐρεθῶσιν ἐντὸς τῆς Μῆα ἠνωμένης Ἐκκλησίας, ἥτις θεωρεῖται διάδοχος καὶ κληρονόμος τῶν Ἀποστολικῶν Παραδόσεων, δ') «ἡ δὲ βᾶσις, ἣν αἱ δύο αὐταὶ ἐκκλησίαι—τυχὸν ἐνούμεναι εἰς τὸ μέλλον—θ' ἀπετέλουν, θὰ ἦτο λόγῳ τῆς μέσης ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν θέσεως, ἡ μόνη ἀρραγῆς καὶ ἀδιάσειστος, ἐφ' ἧς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς εἰς ἔτι ἀπώτερον μέλλον ἡ ἐνωσις ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρὸς δόξαν Χριστοῦ», ε') καὶ ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει νὰ ὠφεληθῇ πολλὰ ἐκ τῆς συνεχοῦς μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν ἐπικοινωνίας ἢ μελλοντικῆς ἐνώσεως, ἰδίως ἐκ τῆς πρακτικῆς ἐκδηλώσεως τῆς πίστεως, ἐκ τοῦ ἐνεργοῦ Χριστιανικοῦ βίου, ἐκ τῶν διαφορῶν μορφῶν τοῦ εὐσεβοῦς βίου, ἐκ τῆς μεθόδου ἐργασίας καὶ τῶν ἐπιδόσεων ἐκείνων ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ Χριστιανικοῦ Κηρύγματος καὶ τῇ Ἱεραποστολῇ. Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ πολλὰ ἔχομεν νὰ πορισθῶμεν, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μεγάλην πρόοδον, τὴν ὁποίαν ἔχουν κάμει οὗτοι ἐν αὐτῇ καὶ ἰδίως εἰς τομεῖς τινὰς θεολογικούς, καθὼς καὶ τὰ τεχνικὰ μέσα, ἅτινα διαθέτουσι δια τὴν ἐκδοσὶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων καὶ τὴν ἐν γένει ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καὶ στ') ἑτέρα ὠφέλεια θὰ εἶναι ὁ ἀλληλοπλουτισμὸς καὶ ἡ ἀλληλοσυμπλήρωσις τῶν ἀντιστοίχων ἐθνῶν εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῶν⁵³.

Ἡ εὐρεΐα Ἐκκλησιολογία καὶ ἡ ἔλλειψις ἐσωτερικῆς ἐνότητος τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας συνιστᾷ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἢ μᾶλλον τὴν κυριωτέραν δυσκολίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπαφὰς καὶ διὰ τὴν μελλοντικὴν αὐτῶν ἐνωσιν. Βεβαίως, εἶναι ὀρθὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ὠρισμέναι βασικαὶ διδασκαλαὶ, ἀποτελοῦσαι τὸ εἰρησμία τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ, ὅπως ὁ Ἐπισκοπικὸς βαθμὸς, ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ, ἡ περὶ Μυστηρίων διδασκαλία, κ.ἄ. γίνονται ἀποδεκτὰ ὑπὸ πάντων τῶν μελῶν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ὁμολογίας, πέραν τούτου ὅμως, ἀνευρίσκει τις, ἐντὸς αὐτῆς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς τῶν διεστώτων, μίαν τάσιν συμβιβασμοῦ διχογνωμιῶν, ἀναφερομένων οὐχὶ μόνον εἰς ἐξωτερικὰ καὶ ἐπουσιώδη, ἀλλ' εἰς οὐσιώδη δόγματα τῆς Χριστιανικῆς

53. Χρ. Ἀνδρούτσου, ἐνθ' ἀν., σ. 86-7. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ Βάσεις τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ τὰ ἀρτιφάνη των Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Πράγματα, σ. 78. Η. Κομνηνοῦ, ἐνθ' ἀν., σ. γ'. Α. Ροσμαρῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 28-9. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, ἐνθ' ἀν., σ. 132.

πίστεως, τὴν οὕτω λεγομένην μέσσην ὁδὸν (via media) ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς περιεκτικότητος, ἐλαστικότητος ἢ περιληπτικότητος (comprehensiveness).

Ὁ ἀείμνηστος Θυατείρων Γερμανός, θαυμασίως ἀναλύων τὴν κατάστασιν ταύτην, λέγει.

«Ὁφείλεται αὕτη εἰς τὴν ἀπ' ἀρχῆς συνύπαρξιν δύο ἐν αὐτῇ τάσεων, τῆς καθολικίζουσας καὶ τῆς προτεσταντιζούσης μετὰ τῶν ἐπὶ μέρους διακλαδώσεων αὐτῶν, ὧν ὁ ἀνταγωνισμὸς ἐπὶ αἰῶνας ἤδη διαρκῶν δὲν κατέληξεν ἔτι εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας. Ὅστις ἔχει ὑπ' ὄψει τὴν τόσον σύμφωνον πρὸς τὸν Ἀγγλικὸν χαρακτῆρα ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ ἐν τοῖς δογματικοῖς ζητήμασι, διατηρουμένης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, πρὸς ἀποφυγὴν ἐσωτερικοῦ σχίσματος, παρομοίου πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐγνώρισεν ἐν τῷ παρελθόντι ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, δὲν ἀπορεῖ διατὶ αἱ δύο αὐταὶ τάσεις ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐξακολουθοῦσι νὰ συζῶσι καὶ ν' ἀνταγωνίζονται χωρὶς νὰ φθάνωσι μέχρι διαρρήξεως. Ὅ,τι ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει εἶνε τοῦτο. Ἡ ἐσωτερικὴ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας δογματικὴ ἀνωμαλία, ὡς ἐξεδηλώθη αὕτη καὶ ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει, ἐπιβάλλει μεγάλην προσοχὴν καὶ ἐπιφύλαξιν, ὡσάκις τίθεται ζήτημα οὐχὶ καλλιιεργείας καὶ ἀναπτύξεως φιλικῶν σχέσεων καὶ συνεννοήσεων, ἀλλὰ διαπραγματεύσεων περὶ δογματικῆς ἐνώσεως τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ἀγγλικανικῆς»⁵⁴.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι, μολονότι καταδεικνύουσι πνεῦμα κατανοήσεως, ἐκδηλοῦνται ἀπαισιοδόξως πως διὰ τὴν ἐν τῷ παρόντι ἐπίδρασιν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τούτου ἐπὶ τῆς πορείας τῶν σχέσεων.

Ὁ αὐτὸς ἀείμνηστος Ἱεράρχης, ὅστις ἔζησεν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ σύγγενος περισσότερον παντὸς ἄλλου τὰς ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ ζυμώσεις, διαπνέεται ἀπὸ ἐν πνεῦμα αἰσιοδοξίας διὰ τὸ μέλλον. Τὸ ἐπόμενον ἔτος 1940, ἐπανελάμβανεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅ,τι εἶχεν εἶπει πρὸ 12 ἐτῶν, ὁμιλῶν εἰς τὸ ἐν Cheltenham Ἐκκλησιαστικὸν Συνέδριον τοῦ 1928. Ἐκεῖ ἀνέφερε τὴν ἀπάντησιν, ἣν ἔδωκεν εἰς Ὁρθόδοξον ἀπελπίζοντα διὰ τὴν θετικὴν ἐκβασιν τῶν μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν σχέσεων.

«Ἄν γνωρίζω πως τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν δυσχέρειάν σου, ἀλλὰ δὲν συμμερίζομαι τὴν ἀπελπισίαν σου. Ἀπελπίζεις, διότι ἀγνοεῖς τὴν φύσιν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὲν παρηκολούθησας ἐκ τοῦ σύγγενος τὴν βραδεῖαν μὲν, ἀλλ' ἀναντίρρητον ἐξέλιξιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκεῖνη. Ἄν ἐγίγνωσκες τὴν Ἐκκλησίαν αὐτὴν ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἀπελευθε-

54. Θυατείρων Γερμανοῦ, Ἡ Ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς περὶ τῆς Διδασκαλίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγγλίας καὶ τὰ μετ' αὐτήν. Ο 14 (1939) 180.

ρώσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ρώμης, ἂν ἐμελέτας τοὺς ἀγῶνας μελῶν αὐτῆς πρὸς διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἀληθῶς καθολικὸν ἐν αὐτῇ, ἂν ἐπέιθεσο περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων αὐτῶν καὶ τοῦ βᾶθους τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων, τότε ἡ ἀπελπισία δὲν θὰ εὔρισκε θέσιν ἐν τῇ καρδίᾳ σου. Διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι ἔσται ποθ' ἡμαρ, ὅτε ὁ καθολικὸς πυρῆν, ὅστις πάντοτε ὑφίστατο ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, θὰ ἐπικρατήσῃ τοῦ ὅλου σώματος, οὕτως ὥστε τοῦτο νὰ προσλάβῃ μορφήν, καθιστῶσαν δυνατὴν τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας; Ἐν τῷ μεταξύ καθῆκον τῶν Ὁρθοδόξων δὲν εἶνε νὰ κόψωμεν πάντα δεσμὸν συνδέοντα ἡμᾶς μετὰ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς τοιαύτην ἐξέλιξιν διὰ φιλικῆς ἐπαφῆς καὶ ἐν πνεύματι εἰρηνικῆς συζητήσεως».

Ἐν συνεχείᾳ δὲ γράφει, «ὅτι τὴν πίστιν αὐτὴν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐπὶ τὸ καθολικώτερον διαμύρφωσιν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας δὲν διέσεισεν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐνίσχυσεν ὁ χρόνος»⁵⁵.

Ἡ ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐξῆς ἐξέλιξις τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ Ἐκκλησίας ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀνάγκην τῆς κατανοήσεως τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπὶ αἰῶνας εὔρεθῃ ἡ Ἐκκλησία αὕτη καὶ διεμορφώθη, δηλ. τὴν γνῶσιν καὶ τὸν ἀνάλογον τονισμόν τοῦ οὕτω καλουμένου ἱστορικοῦ παραγόντος.

Ἐτερος παράγων, ὅστις ἐπηρεάζει τὰς μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων σχέσεις τῶν Ἀγγλικανῶν, εἶναι καὶ ὁ εἰς εὐρύτατον βαθμόν, ἴσως περισσότερον πάσης ἄλλης Ἐκκλησίας καὶ πρὸς ἔπαινον τῶν Ἀγγλικανῶν, ἐμφανιζόμενος παρ' αὐτοῖς πόθος διὰ τὴν ἔνωσιν, τὰ ἐν τῇ πράξει σχέδια ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν συνομιλιῶν καὶ ἐπαφῶν καὶ ἡ ἐν τισιν ἐπίτευξις μυστηριακῆς ἐπικοινωνίας εἴτε καὶ ὀργανικῆς ἐνώσεως Ἀγγλικανῶν μετ' ἄλλων Ἐκκλησιῶν ἢ καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Ὁμᾶδων ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς εἰς παγκόσμιον ἔκτασιν. Δὲν πρέπει νὰ παροράται ἐνταῦθα ὁ βαθμὸς τῆς τηρήσεως τῶν οὐσιωδῶν τῆς πίστεως διὰ τὴν Ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τῆς ὑποχωρητικότητος διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ποθουμένου⁵⁶.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν εὐρεῖαν περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας ἐκδοχὴν (δόξαν) τῆς Ἀγγλικανικῆς θεολογίας, ἀποδέχεται ὡς ὄρον ἀπαραίτητον τῆς πίστεως τῶν Ὁρθοδόξων τὸ ἐνιαῖον

55. Θουατέρων Γερμανοῦ, Ἀνατολικὸς Χριστιανισμὸς, Ο 15 (1940) 150-1. 4 (1929)

73. Ἴδε καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην τοῦ κ. Π. Μπρατσώτου, ἐνθ' ἄν., σ. 46-7.

56. Θουατέρων Γερμανοῦ, Προσέγγισις Ἀγγλικανῶν καὶ Ὁρθοδόξων, ἐνθ' ἄν., σ.

334. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 44-6. 81-9. 105-7. Πίνακα τῶν Σχεδίων Ἐνώσεως καὶ Ἐπανενώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τοῦ 1910-1952 ἴδε ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου St. Ch. Neill, εἰς τὸ ὄπ' αὐτοῦ καὶ τῆς R. Rouse ἐκδοθέν ἔργον, ἐνθ' ἄν., σ. 496-505 καὶ τῶν ἐπομένων ἐτῶν εἰς τὰς περιοδικὰς ἐπὶ τοῦτο ἐκθέσεις τῆς Γραμματείας τῆς Ἐπιτροπῆς Π.Τ. τοῦ ΠΣΕ, καθὼς καὶ εἰς τὰ Πρακτικὰ τῶν Συνεδρίων τοῦ Λάμπειθ.

τῆς ὁμολογίας, τὴν πλήρη ἐνότητα καὶ συμφωνίαν ἐν τοῖς οὐσιώδεσι, τοῖς δόγμασι καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει καὶ ἀφήνει μόνον ἐλευθερίαν ἐν τοῖς θεολογούμενοις καὶ τοῖς ἐπουσιώδεσι τῆς πίστεως καὶ τῆς διοικήσεως σημείοις. Ἡ ἐπίτευξις συμφωνίας ἐν τῇ Ἐκκλησιολογίᾳ, κατὰ τὰς διμερεῖς Ὁρθοδοξο-αγγλικανικὰς ἐπαφάς, εὐλόγως θεωρεῖται ὁ κυριώτερος ὅρος διὰ τὴν ἐπίλυσιν καὶ ἄλλων συναφῶν ὡς καὶ δευτερευούσης σημασίας ὄρων.

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐπιβάλλει, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξωτερικῆς ἐκφράσεως καὶ μαρτυρίας τῆς ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ὑφισταμένης ἐσωτερικῆς ἐνότητος, τὴν ἀνάγκην δηλ. τοῦ καθορισμοῦ μιᾶς ἐνιαίας ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς Ὁρθοδοξίας ἀκολουθητέας ἐπὶ τοῦ προκειμένου γραμμῆς. Γενικῶς κρίνοντες τὰς μέχρι σήμερον σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν βλέπομεν ὅτι διὰ τῶν ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπαφῶν ὅλαι αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἠκολούθησαν κοινὴν γραμμὴν ἐν ταῖς μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν σχέσεσιν. Ἡ θεολογικὴ σύσκεψις τοῦ Βουκουρεστίου (1935) ἐπέτυχε μίαν περαιτέρω βελτίωσιν τῆς Ὁρθοδόξου θέσεως ἀπὸ τῶν ἐπαφῶν τῶν ἐτῶν 1930 καὶ 1931, ἡ δὲ σύσκεψις τῆς Μόσχας (1956) ἔφερε τὴν Ὁρθόδοξον Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν, μὴ δυναθεῖσαν ἕνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ λάβῃ μέρος εἰς προηγουμένας ἐπαφάς, ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὅποιον αἱ Ὁρθοδοξοαγγλικανικαὶ ἐπαφαὶ εἶχον φθάσει κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἐντὸς τῆς εὐρυτέρας ταύτης ὁμοφωνίας καὶ κοινῆς τῶν Ὁρθοδόξων τακτικῆς ἀντίφασιν ἀποτελεῖ ἡ ὑφ' ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπόφασις μὲν περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, ἀντιφατικὴ δ' ὁμοῦς κατὰ τὸ περιεχόμενον. Βεβαίως ἐναυθὰ εἶναι δυνατόν νὰ προσαχθοῦν ἀρκετὰ δικαιολογητικά.

«Ἀσφαλῶς ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλευθέρας ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ ἐκτιμήσεως τῶν ἐκάστοτε συνθηκῶν καὶ τῶν ἀπὸ τούτων ἀπορρυσσῶν καταστάσεων, ἰσχύει ἀπολύτως καὶ ἀπεριορίστως εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἐντὸς τῆς διαρθρώσεως τῶν Ὁρθοδόξων πραγμάτων»⁵⁷.

Ἐνεκα τοῦ ἐντὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ὑφισταμένου πνεύματος τούτου τῆς ἐλευθερίας ἐκάστη, κατὰ τόπους Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἐλευθερά νὰ ἀκολουθήσῃ ἰδίαν γραμμὴν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀναγνωρίσεως ἢ μὴ τῶν Μυστηρίων τῶν εἰς αὐτὴν προσερχομένων⁵⁸. Τοῦτο σαφέστα-

57. Χρυσ. Κωνσταντινίδου (νῦν Μητρ. Μύρων), Σημεῖα ἐνοῦντα καὶ διαφοροποιοῦντα τὴν μίαν Ὁρθοδοξίαν ἡμῶν, ἐν Πανηγυρικῷ Τόμῳ Ἐορτασμοῦ τῆς Ἐξακοσιαστῆς Ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ἐπιμ. Π. Χρήστου, Θεσσ., 1960, σ. 191-2.

58. Π. Κομνηνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 20. Ἱερ. Κοτσώνη, Περὶ τοῦ κύρους τῆς Ἱερωσύνης τῶν Ἀγγλικανῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, σ. 29, 32-4.

τα γίνεται ἀντιληπτὸν ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διάφορος γνώμη καὶ πράξεις τῶν ἐπὶ μέρους Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν οὐδόλως αἶρει τὴν Ὁρθόδοξον ἐνότητα τοῦ πνεύματος, οὔτε δὲ καὶ ἔχει κῦρος δεσμευτικὸν δι' ὀλόκληρον τὴν Ὁρθοδοξίαν. Τοιοῦτον κῦρος θὰ προσελάμβανε μία ἀπὸ κοινοῦ ἀπόφασις ἐν Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ἢ, καὶ ἔλλειψει ταύτης, ἐν Πανορθοδόξῳ τινὶ Συνόδῳ. Καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς στάσεως ἢ θέσεως μιᾶς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέναντι ἐνὸς τοιούτου προβλήματος, αἰρομένων τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν εἰδικῶν περιστάσεων, τῶν ὑπαγορευσασῶν τὴν προτέραν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος ἐκείνου διαφοροτρόπως, θεωρεῖται μία φυσικὴ κατάστασις διὰ τὸ Ὁρθόδοξον κλῆμα⁵⁹.

Τὰ δικαιολογητικὰ ὅμως ταῦτα δὲν αἶρουν καὶ μίαν ἄλλην πραγματικότητα καὶ ἀλήθειαν, ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία, προκειμένου περὶ τῆς ἀντιμετώπισεως τοιούτων ὑψίστης σπουδαιότητος καὶ σημασίας ζητημάτων, ὀφείλει ἀπὸ κοινοῦ νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἐκφράζῃ ἠνωμένην τὴν γνώμην αὐτῆς, βεβαίως πρωτίστως διὰ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ ταύτης διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους μὴ δυναμένης τό γε νῦν νὰ συγκληθῇ, διὰ Πανορθοδόξου Συνόδου, εἴτε καὶ δι' ἄλλων μέσων, τῆς ἀλληλογραφίας, τῶν προσωπικῶν ἐπισκέψεων κ.τ.λ., ἅτινα θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς θετικῆς συνεννόησεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἡ Ὁρθοδοξία, εἶναι λυπηρόν, νὰ ἐμφανίζεται ὄχι ἀπλῶς διαφοροποιουμένη, ἀλλὰ καὶ διίσταμένη πρὸς ἑαυτήν, νὰ ζῆ τὴν κατάστασιν ταύτην αὐτὴ ἐν τῇ ἐνότητι τῆς καὶ νὰ ἐμφανίζῃ τοιαύτην εἰκόνα πρὸς τοὺς ἐκτὸς αὐτῆς ἱσταμένου⁶⁰.

59. Δ. Σ. Μπαλάνου, Περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν, ἐνθ' ἀν., σ. 72, 82-3.

60. Ἐγκύκλιος 1902-4. Ἡλιοπόλεως Γενναδίου, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν σημερινὴν Ἐποχὴν, Ο 3 (1928) 409-411. Τοῦ Αὐτοῦ, Τὸ κῦρος τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ Διορθοδόξου χαρακτῆρος Ἀπόφασις τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Ο 13 (1938) 25-9. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἐπὶ τῇ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Ἐπισκέψει τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Ο 14 (1939) 407-8. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἡ ἐνότητα καὶ ἡ συνεργασία ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Ο 16 (1941) 33-37. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ σύγχρονος θέσις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Τὸ Δυνατὸν τῆς Συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τρόπος Θετικῆς Συνεννόησεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ γενικωτέρων καὶ ἐπειγούσης φύσεως ζητημάτων ἐν περιπτώσει ἀναβολῆς τῆς συγκλήσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἄπαντα ἐν Procès Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 Nov. — 6 Dec. 1936, Athènes 1939. καὶ ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρῇ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παισικιατικμοῦ Ἀθηνῶν, 1936-1937. Τοῦ Αὐτοῦ, Περὶ ἐνότητος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐν Παναγυρικῶς Τόμος Ἐορτασμοῦ τῆς Ἐξακοσιαστῆς Ἐπετελοῦ τοῦ θανάτου τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά, σ. 457-478. Τ. Ν. Καριῆρα, ἐνθ' ἀν., Η. 1020-9. Περ. Κοτσώνη, Ἐπισκοπικαί, σ. 64, -5, Stefan Zankow, Einheitsbestrebungen unter den orthodoxen Kirchen (des Ostens) ἐν Τιμητικῶς Τόμος... Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, σ. 516-530.

Οἱ Ὁρθόδοξοι ἀντιπρόσωποι, οἱ λαμβάνοντες μέρος εἰς τὰ μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν θεολογικὰ συνέδρια, ἀπέδιδον τὸν ὀριστικὸν διακανονισμόν, ἀπὸ Ὁρθοδόξου πλευρᾶς, τῶν μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σχέσεων εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συνέλθῃ κατ' ἀρχὰς Οἰκουμενικῆν Σύνοδον, κατόπιν δὲ εἰς τὴν Πανορθόδοξον Προσύνοδον ἢ Σύνοδον, ἣτις δυστυχῶς δὲν συνεκλήθη μέχρι σήμερον, παρ' ὅλας τὰς καταβαλλομένας προσπάθειάς. Ἡ Πανορθόδοξος αὕτη Σύνοδος ἀσφαλῶς θὰ ἀποφανθῆ ἐπὶ τῆς πορείας καὶ τῶν περαιτέρω ληφθησομένων μέτρων κατὰ τὰς διμερεῖς ἐκκλησιαστικὰς ἐπαφάς, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν.

Ἡ ἀντιπροσώπευσις τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν εἰς τὰ ἐνωτικὰ μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν συνέδρια, καθὼς ἤδη ἐλέχθη, ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἡ συνεργασία τούτων, ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν ἀντιφατικῶν γνωμοδοτήσεων, ὑπῆρξε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον κοινή. Ἐπὶ τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ὁμολογίας, τῶν λαβουσῶν μέρος εἰς τὰς μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων ἐπαφάς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ἐκπροσωποῦν μόνον μίαν τῶν ἐντὸς τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ ἐνυπαρχουσῶν μερίδων, τὴν φιλορθόδοξον, ἀλλὰ πάντα τὰ ἐντὸς τούτου ὑφιστάμενα ρεύματα. Κατὰ τὸν Θουατεῖρων Γερμανόν.

«Εἶναι ὅμως περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις τῶν τελευταίων ἰδίᾳ ἐτῶν δὲν ἐγένοντο μετ' ἀντιπροσώπων μιᾶς μόνης μερίδος ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ μετὰ Ἐπιτροπῶν, εἰς ἃς φροντίδι τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κανταουαρίας περιελήφθησαν ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν μερίδων, ἀπὸ τῆς Ἀγγλοκαθολικῆς μέχρι καὶ τῆς Προτεσταντικῆς»⁶¹.

Τὰ Πρακτικὰ τῶν ἐπισήμων θεολογικῶν συνδιασκέψεων γίνονται ἀποδεκτὰ ὑπὸ τῶν Συνεδρίων τοῦ Λάμπεθ, εἴτε καὶ ὑπὸ τῶν Συνόδων τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν Κανταουαρίας καὶ Ὑόρκης.

Διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἐκατέρωθεν ὑφισταμένων δυσκολιῶν κρίνεται ἀναγκαία ἡ προπαρασκευὴ καὶ ἐκδοσις συντόμου καὶ αὐθεντικῆς ἐκθέσεως τῶν θεμελιωδῶν τῆς πίστεως παρ' ἐκάστη Ἐκκλησίᾳ. Ἐσχάτως, τὸ Συνέδριον τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ἐν Μόσχᾳ (1948), ἐξεφράσθη ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐκδόσεως μιᾶς τοιαύτης ἐκθέσεως πίστεως ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν «προερχομένης ἀπὸ συνόδου τινὸς ἢ συνεδρίου τοῦ κλήρου τῆς Ἀγγλικανικῆς Ὁμολογίας καὶ κυρουμένης ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας». Τὴν ἀνάγκην δὲ καὶ τῆς ἀντιστοίχου ὑπὸ Ὁρθοδόξων προετοιμασίας τοιοῦτου κειμένου ὑπαινίσσεται καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ 1952, ἐνθα λέγεται, «Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη ἐστίν, ὅπως ἡ καθ' ἡμᾶς Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία πληροφορήσῃ τοῖς ἑτερο-

61. Θουατεῖρων Γερμανοῦ, ἐνθ' ἀν., σ. 149.

δόξοις τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, τοῦτο δέον ἵνα γένηται δι' ἐπὶ τούτῳ συγγραμμάτων, καθ' ὅσον τὰ παρ' ἡμῖν δοκιμία Δογματικῆς καὶ Συμβολικῆς, στοχαζόμενα ἄλλου σκοποῦ, οὐ δύνανται ἵνα ἐξυπηρετήσωσιν αὐτῇ ἐν τῇ ἐιδικῇ αὐτῆς ταύτῃ ἀνάγκῃ»⁶².

Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπαραίτητος θεωρεῖται ἡ σύγκλησις καὶ ἄλλων ἐνωτικῶν συνεδρίων καὶ ἡ μελέτη τῶν παρ' ἑκατέρᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων πιστευομένων καὶ κρατούντων. Τοῦτο εὐλόγως ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ κ. Καρμίρη.

«Ἐπομένως θὰ παραστῇ ἀνάγκη πολλῶν ἀκόμῃ ἐνωτικῶν συνδιασκέψεων καὶ μακρῶν διαπραγματεύσεων καὶ προσπαθειῶν πρὸς ἐναρμόνισιν τῆς ἀγγλικανικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν τῆς ἀρχαίας ἀδιαρέτου Ἐκκλησίας, βαθείας δ' ἅμα μελέτης ἑκατέρας Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν θεολόγων τῆς ἄλλης, καὶ διαδόσεως καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς ἀμοιβαίως τῆς γνώσεως, τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἑτέραν Ἐκκλησίαν, παρασκευαζομένου οὕτω πλήρως τοῦ ἐδάφους»⁶³.

Τὸ ἔργον τοῦτο διὰ νὰ λάβῃ τὴν τελείαν ὀλοκλήρωσίν του δὲν πρέπει νὰ μείνῃ εἰς τὰς χεῖρας καὶ τὴν διάθεσιν τῶν ποιμένων τῶν Ἐκκλησιῶν ἢ τῶν θεολόγων αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ γίνῃ κτῆμα τοῦ πληρώματος, τοῦ λαοῦ, τῶν ποιμενομένων ἐν ταῖς δυσὶν Ἐκκλησίαις. Καὶ τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς καταλλήλου διαφωτίσεως τοῦ λαοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ἐγένετο μέχρι τῆς σήμερον, ἐκτὸς μερικῶν ἐξαιρέσεων. Κατὰ τὸν κ. Ἀλιβιζᾶτον, αἱ δύο Ἐκκλησίαι ὀφείλουσαν νὰ ἀποβλέψουν εἰς τὸν διαφωτισμὸν τοῦτον τοῦ πληρώματος, «ἵνα τὴν ἔνωσιν ταύτην ἐπισφραγίσῃ διὰ τοῦ κύρους αὐτῆς ἢ τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐκκλησίας κατέχουσα συνείδησις τῆς ἐκκλησίας, τὸ κέρδος δι' ἀμφοτέρας τὰς ἐκκλησίας θὰ ἦτο ἀνυπολόγιστον»⁶⁴.

Πάντες οἱ Ὀρθόδοξοι, οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ ὑπὸ μελέτην θέμα, ἐκφράζονται εὐνοϊκῶς ὑπὲρ τῆς πλήρους συνεχίσεως τῆς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν συνεργασίας εἰς τὸν πρακτικὸν τομέα. Μετὰ πολλῆς ἐλπίδος ἀποβλέπουν οὗτοι εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν πάσης φύσεως δεσμῶν ἀγάπης, τῶν συνδεόντων τὰς δύο Ἐκκλησίας. Εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι σχεδὸν πάντες ἐκφράζονται ὑπὲρ τῆς συνεχίσεως τῶν διμερῶν δογματικῶν συζητήσεων, μολονότι ὄρισμένοι ἐξ αὐτῶν ἀμφιβάλλουν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀμέσου αὐτῶν ἐνώσεως ἐν τῇ μιᾷ πίστει καὶ τοῖς Μυστηρίοις. Ὁ ἀντικειμενικῶς κρίνων τὰ πράγματα θὰ εἶνοι

62. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἡ Προσέγγισις Ἀγγλικανῶν καὶ Ὀρθοδόξων, ἐνθ' ἄν., σ. 334. Ἰ. Ν. Καρμίρη, ΟΠ, Ι, 376-7. Τοῦ Αὐτοῦ, Μνημεῖα, ΙΙ, 1036-7, 962.

63. ΟΠ, Ι, 376.

64. Τὸ κύρος τῆς Ἱερωσύνης τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, σ. 132. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἡ Συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθ., 1954. Ἀλεξανδρείας Μελετίου, ἐνθ' ἄν., σ. 212. Ἀ. Ροσαρῆ, ἐνθ' ἄν., σ. 28. Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἄν., σ. 47-8.

δυνατὸν νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ κ. Καρμίρη ἐπὶ τῶν αἰσιοδόξων αὐτοῦ προβλέψεων περὶ τοῦ μέλλοντος.

«Ἀλλὰ παρὰ πάσας τὰς οὐχὶ εὐκαταφρονήτους δυσχερείας τῆς ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον εἶναι τόσον μέγα, ὁ ἑκατέρωθεν ἐνωτικὸς πόθος τόσον διακαῆς καὶ εἰλικρινῆς, ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη τόσον ἀκραιφνῶς χριστιανικῆ, ὥστε δικαιολογεῖται πᾶσα αἰσιόδοξος πρόβλεψις καὶ πᾶσα εὐοίωνος ἐλπίς, ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς τελείας δογματικῆς καὶ μυστηριακῆς ἐνώσεως Ὁρθοδοξίας καὶ Ἀγγλικανισμοῦ δὲν εἶναι ἴσως πολὺ μακρὰν ἀφ' ἡμῶν, λαμβανομένου πάντοτε ὑπ' ὄψει, ὅτι τοῦτο εἶναι βεβαίως «οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ»⁶⁵.

---

65. Ἐνθ' ἀν., I, 377.